

UDK: 929 Magdić, P.
329(497.5Varaždin)SP"1895/1905"
Prethodno priopćenje
Primljeno: 24. 11. 2014.
Prihvaćeno: 11. 7. 2016.

Dr. Pero Magdić i razvoj “modernoga pravaštva” u Varaždinu (1895. – 1905.)

IVANČICA JEŽ,
Ludbreg, Hrvatska
ivancicajez@gmail.com

Autorica u članku stavlja naglasak na analizu života i djelovanja dr. Pere Magdića (1863. – 1922.), odvjetnika i političara pravaške orijentacije, u razdoblju nastanka i razvoja “modernoga pravaštva” u Varaždinu, njegova usmjerenja prema politici “novoga kursa” i stvaranju Hrvatsko-srpske koalicije. Ujedno je rad prikaz društveno-političkih prilika u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u jeku previranja na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće.

Cljučne riječi: dr. Pero Magdić; Varaždin; Stranka prava; “moderno pravaštvo”; Hrvatsko-srpska koalicija

Uvod

U središtu razmatranja ovoga rada političko je djelovanje dr. Pere Magdića,¹ koji je, s obzirom na javne funkcije koje je obnašao – vođa Stranke

¹ Pero Magdić (Ogulin, 3. srpnja 1863. – Varaždinbreg /danas naselje Varaždin Breg u Općini Gornji Kneginec/, 23. rujna 1922.), pravnik i političar. Podrijetlom iz siromašne seljačke obitelji. Već kao gimnazijalac oduševio se pravaškim idejama. Zbog javnih političkih nastupa prijetila mu je zabrana daljnjega školovanja u banskoj Hrvatskoj. Studirao je pravo na Sveučilištu u Zagrebu, gdje je stekao doktorat znanosti. Tijekom čitavoga školovanja izdržavao se vlastitim radom. Godine 1890. doselio se u Varaždin zbog obavljanja pripravničke prakse. U travnju 1898. dodijeljeno mu je pravo odvjetovanja u opsegu Banskoga stola sa sjedištem u Varaždinu, čime je nastojao osigurati egzistenciju brojnoj obitelji (otac desetero djece). U kolovozu 1898. zatražio je dodjelu zavičajnosti, što mu je omogućilo sudjelovanje na lokalnim izborima i ulazak u Gradsko zastupstvo grada Varaždina. Djelujući u programskim okvirima Stranke prava, bio je jedan od glavnih protivnika Khuenova režima u Varaždinu. Kao vlasnik i izdavač nekoliko lokalnih oporbenih glasila, uvelike je doprinio podizanju hrvatske nacionalne svijesti u susjednom Međimurju. Obnovio je rad Hrvatskoga sokola u Varaždinu (1902.), čiji je počasni starješina bio do kraja života. Aktivno je podupirao Riječku rezoluciju (1905.) i utemeljenje Hrvatsko-srpske koalicije, preko koje je ostvario niz političkih funkcija na lokalnoj i državnoj razini. Slom Austro-Ugarske Monarhije, sukobi unutar Koalicije i njezin raspad privremeno su ograničili njegov politički utjecaj. Ukazom regenta Aleksandra Karađorđevića 18. ožujka 1920., vjerojatno posredovanjem predsjednika vlade Stojana Protića, imenovan je velikim županom Varaždinske županije i vladinim građanskim povjerenikom za Međimurje. Tu je funkciju obnašao devet mjeseci. Umro je 23. rujna 1922. od posljedica srčanoga udara na svojem posjedu u Varaždinbregu. Pokopan je na varaždinskom groblju uz ispraćaj više tisuća ljudi. “Dr. Pero

prava (Hrvatske stranke prava) i Hrvatsko-srpske koalicije u Varaždinu; zastupnik u Gradskom zastupstvu Varaždina (1898. – 1904., 1908. – 1910., 1914.); varaždinski načelnik (1910., 1914. – 1918.); dugogodišnji saborski zastupnik, izabran na listi Hrvatsko-srpske koalicije (1906. – 1918.); prvi potpredsjednik Hrvatskoga sabora u dva mandata (1908. – 1910. i 1913. – 1918.); hrvatski zastupnik u Ugarsko-hrvatskom saboru u Budimpešti; veliki župan Varaždinske županije i vladin građanski povjerenik za Međimurje (1920.); vlasnik i izdavač nekoliko lokalnih političkih glasila (*Naše pravice*, *Štefek z mustači*, *Slobodni građanin*, *Narodno jedinstvo*) – pripadao visokim političkim krugovima banske Hrvatske i, kratko vrijeme nakon sloma Austro-Ugarske Monarhije, Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Unatoč opsegu i značaju političkih funkcija, hrvatska historiografija još uvijek nije valorizirala njegovu ulogu u burnim političkim zbivanjima uoči i neposredno nakon završetka Prvoga svjetskog rata.

Što se tiče periodizacije, u radu se promatra razvoj pravaštva u Varaždinu od sredine 1880-ih do pojave politike "novoga kursa" i pobjede Hrvatsko-srpske koalicije na saborskim izborima 1906., koji su označili kraj Khuenova režima² i stvaranje konstelacije političkih snaga koja će u Varaždinu ostati na snazi do kraja Prvoga svjetskog rata.

Pojam "moderno pravaštvo" preuzet je iz hrvatske historiografije, koja ga je povezivala s divergencijom unutar pravaštva krajem 1880-ih kao posljedice Khuenove autokracije, učvršćenja nagodbenoga sustava i dualizma te napuštanja pravaškoga radikalizma i priklanjanja oportunističkoj politici prema austrijskim i mađarskim vladajućim krugovima. Pojam je izravno vezan uz djelovanje Frana Folnegovića, jednoga od stranačkih prvaka, čijoj se političkoj opciji nakon pravaškoga raskola priklonio i Magdić.³

1. Socijalna uvjetovanost uspona pravaštva u Varaždinu sredinom 1880-ih

Uspon pravaštva⁴ dogodio se u razdoblju produbljivanja krize u mađarsko-hrvatskim odnosima kao posljedice jačanja ugarskoga pritiska na Hrvatsku radi

Magdić", "Smrt i pogreb Dra Pere Magdića", "Govori na grobu pok. Dra Pere Magdića", "Oporuka Dra Pere Magdića", "Štampa o Dru Peri Magdiću", *Narodno jedinstvo* (Varaždin), 30. 9. 1922., 1-3; "Dr. Pero Magdić u političkom životu", "Dr. Pero Magdić i Hrvatski Sokol u Varaždinu", *Narodno jedinstvo*, 7. 10. 1922., 1-3.

² Iako su narodni pokret 1903. i politička kriza u Ugarskoj označili kraj Khuenova banovanja u banskoj Hrvatskoj, on je, kao ugarski ministar-predsjednik (1903. i 1910. – 1912.), i dalje utjecao na hrvatske prilike. Stjepan Matković, Dinko Šokčević, "Khuen Héderváry, Károly (Dragutin, Karlo, Karl)", *Hrvatski biografski leksikon (on-line)*, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", pristup ostvaren 12. 11. 2015., <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=204>.

³ Mirjana Gross, "Geneza Frankove stranke", *Historijski zbornik* 17 (1964), br. 1-4: 63-68; Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1973), 283-309; Stjepan Matković, *Čista stranka prava 1895. – 1903.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Dom i svijet, 2001), 11-22.

⁴ O "zlatnom dobu" pravaštva vidi: Jasna Turkalj, *Pravaški pokret 1878. – 1887.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009).

postupnoga uklanjanja pojedinih elemenata hrvatske državno-političke autonomije u zajedničkim poslovima i širenja ugarske ingerencije na autonomne poslove. Taj je pritisak kulminirao za vladavine bana Dragutina Khuen-Héderváryja (1883. – 1903.), istaknutoga pripadnika Liberalne stranke Kálmána Tisze, vladajuće stranke u Ugarskoj već dugi niz godina, koji je slijedio njezin program uspostave jedinstvene i snažne mađarske države unutar Austro-Ugarske Monarhije kao velesile.⁵

Sredinom 1880-ih Varaždin je bio značajna oporbena sredina, što potvrđuje veliki uspjeh Ujedinjene opozicije na saborskim izborima 1884. i 1885. godine.

Tablica 1. Izbori za Hrvatski sabor u Varaždinu 1884. godine

Izborni kotar	Vladini kandidati	Broj glasova	Oporbeni kandidati	Broj glasova
I.	Koloman Bedeković	103	Ivan N. Petrović (Ujedinjena opozicija)	255
II.	Imbro Josipović	108	Eugen Kumičić (Ujedinjena opozicija)	140

Izvor: "Izbori za sabor", *Narodne novine* (Zagreb), 18. 9. 1884., 2.

Hrvatski je sabor odbio verificirati mandat E. Kumičića jer nije posjedovao zavičajno pravo, stoga su u travnju 1885. raspisani naknadni izbori za II. izborni kotar u Varaždinu, na kojima je Kumičić (u međuvremenu je postao "zavičajnik" s pravom građanstva u Zagrebu) ponovno pobijedio Josipovića. Dvostruki oporbeni uspjeh bio je popraćen silnim oduševljenjem gimnazijske mladeži.⁶

Tablica 2. Naknadni izbori za Hrvatski sabor u II. izbornom kotaru u Varaždinu 1885. godine

Izborni kotar	Vladin kandidat	Broj glasova	Oporbeni kandidat	Broj glasova
II.	Imbro Josipović	130	Eugen Kumičić (UO)	151

Izvor: "Domaće viesti", *Varaždinski glasnik* (Varaždin), 1. 5. 1885., 3.

Izbornom uspjehu oporbenoga kandidata valja dodati i izbor Ivana Nepomuka Petrovića za varaždinskoga načelnika⁷ iz redova Neodvisne

⁵ Jaroslav Šidak et al., *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914* (Zagreb: Školska knjiga, 1968), 121-143; Mirjana Gross, "Modernizacija – sastavnica hrvatske nacionalne integracije u drugoj polovici 19. stoljeća", *Historijski zbornik* 52 (1999): 149-152.

⁶ Turkalj, *Pravaški pokret*, 331-333, 340.

⁷ Od 21 prisutnog zastupnika Petrović je dobio petnaest glasova, Gjuro Femenić tri i Lju-

narodne stranke i tiskanje političkoga lista, *Hrvatske straže*⁸, oporbenoga tjednika usmjerenog prema obrani nacionalnih interesa, širenju nacionalne svijesti i ujedinjenju hrvatskih zemalja na temelju hrvatskoga državnog i povijesnog prava.⁹

Modernizacijski procesi koji su se na varaždinskom prostoru odvijali tijekom druge polovine XIX. stoljeća imali su određenu dinamiku, intenzitet i usmjerenje, što ga je učinilo perifernim područjem u odnosu na nacionalno-integracijsko središte i srednjoeuropski prostor.¹⁰

Tablica 3. Glavna zanimanja u izdvojenim gradovima nacionalnoga i srednjoeuropskoga prostora 1869. (%)

	Intelektualna zvanja	Poljodjelstvo	Obrt	Trgovina	Novč. inst.	Ind. obrt	Promet	Posebni, umirov.	Služinač, stražari	Ostali
Varaždin	11,55	25,66	22,91	4,33			0,15	7,26	22,44	5,7
Zagreb	16,83	13,8	23,95	4,67			0,77	6,03	31,58	2,37
Osijek	11,75	5,58	30,02	6,42			2,18	5,02	33,86	5,17
Graz	7,19	3,53	4,29	3,17	0,22	21,80	0,93	9,81	15,03	34,03
Maribor	6,24	6,36	4,72	3,18	0,06	21,82	3,7	4,64	10,03	39,25

Izvor: Mirjana Gross, Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća* (Zagreb: Globus, 1992), 70-72; *Die Bevölkerung und Viehstand der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder dann der Militärgränze. Nach der Zählung vom 31. Dezember 1869.* (Wien: K. K. Statistische Central-Commission, 1871), 26-29.

Rezultati komparativne analize ekonomske strukture stanovništva grada Varaždina te vodećih gradova banske Hrvatske i štajerskoga prostora zorno nam ilustriraju razinu modernizacijskih procesa druge polovine XIX. stoljeća, što se očitovalo u visokom postotku poljoprivredne djelatnosti u društveno-ekonomskoj strukturi varaždinskoga stanovništva (25,66%) i njegovu

devit Heilmann dva glasa. Hrvatska (dalje: HR) – Državni arhiv u Varaždinu, Varaždin (dalje: DAVŽ) – fond 16 – Gradsko poglavarstvo Varaždin (dalje: GPV), Zapisnici sjednica poglavarstva, zastupstva i pojedinih odbora 1852 – 1918, 18. 4. 1885., § 85, 18. 7. 1885., § 187.

⁸ *Varaždinski je glasnik* dovođenjem novinara i književnika Higinia Dragošića (Reichherzera) za glavnoga urednika postao od br. 49 (5. prosinca 1885.) oporbeni list, stoga je preimenovan u *Hrvatska straža. List za politiku i hrvatske narodne interese*. "Današnjim danom prelazi uredništvo našega lista u druge ruke", *Varaždinski glasnik* (Varaždin), 5. 12. 1885., 1.

⁹ "Daleki su puti, tamna je noć", *Hrvatska straža* (Varaždin), 3. 4. 1886., 1; "Puste sanje li", *Hrvatska straža*, 9. 4. 1886., 1.

¹⁰ O konceptu "centra i periferije" vidi: Immanuel Wallerstein, *Suvremeni svjetski sistem*, prev. Janko Paravić (Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost, 1986).

usporenom opadanju u idućem razdoblju (u prvom desetljeću XX. stoljeća gotovo 17% stanovništva ostvarivalo je svoju egzistenciju u poljoprivredi¹¹). Iz analize kvantitativnih podataka očito je da je Varaždin, za razliku od gradova na štajerskom prostoru, bio agrarno-obrtničko-trgovačko naselje sa znatnim udjelom vojnoga stanovništva i posluge, u kojem je organizirani štedioničko-bankarski sektor bio u nastajanju, a zbog nepostojanja željezničke infrastrukture udio zaposlenih u prometu bio je zanemariv (tablica 3).

Tablica 4. Struktura obrtničke djelatnosti s obzirom na broj zaposlenih

Godina	Grad	Pothvat	Radnici	Bez radnika	> 20 radnika		> 20 radnika (%)	
					Pothvat	Radnici	Pothvat	Radnici
1900.	Varaždin	767	900	409	1	41	0,13	4,55
	Zagreb	2344	7511	1080	41	3665	1,79	48,79
1910.	Varaždin	801	1341	415	4	314	0,49	23,41
	Zagreb	2979	10 985	1445	79	5984	2,65	54,47

Izvor: *Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije I., 1905.* (Zagreb: Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, 1913), 501; *Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije II., 1906.-1910.* (Zagreb: Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, 1917), 385-387.

Kontinuirani razvoj nepoljoprivrednih djelatnosti možemo pratiti samo u obrtničkoj proizvodnji, u kojoj je početkom XX. stoljeća djelovala trećina radno aktivnog stanovništva. No analizom strukture obrtničke djelatnosti prema broju zaposlenih vidljivo je da je polovina registriranih obrtničkih radionica radila bez pomoćne radne snage, a u drugoj je polovini radilo tek nekoliko pomoćnih radnika. Godine 1900. u Varaždinu je djelovalo samo jedno poduzeće s više od dvadeset zaposlenih, u kojem je radio 41 radnik.¹² Prvi industrijski pogoni u Varaždinu bili su podignuti početkom XX. stoljeća, međutim oni nisu značajnije promijenili društveno-ekonomsku strukturu gradskoga stanovništva. Godine 1910. nalazimo samo četiri industrijska poduzeća, u kojima

¹¹ Božena Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo gradova Banske Hrvatske na prijelazu stoljeća (Socijalno-ekonomski sastav i vodeći slojevi 1890. – 1914.)* (Zagreb: Školska knjiga; Stvarnost, 1991), 153.

¹² Ovdje se postavlja pitanje kriterija za razlučivanje obrtničkoga i industrijskoga poduzetništva. Milovan Zoričić, ravnatelj Statističkoga ureda u Zagrebu, označio je kao "malu" industriju pogone s do pet radnika, sa šest do dvadeset kao "srednju", a s više od dvadeset radnika kao pogone "velike" industrije. Za razliku od njemačke obrtne statistike, koja je granicu između "srednje" i "velike" industrije odredila na pedeset radnika, Zoričić se pozvao na kriterije ugarske statistike, koja je primjerenija hrvatskim prilikama. Milovan Zoričić, "Žiteljstvo kraljevina Hrvatske i Slavonije po zvanju i zanimanju", *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti CXXV. Razredi filologičko-historički i filosofičko-juridički*, knj. 44 (1896): 169-170. Suvremena historiografija prihvatila je za habsburški prostor broj od pet, odnosno dvadeset radnika kao element za vrednovanje industrijskih poduzeća, s tim da se pothvati u kojima radi više od dvadeset radnika ubrajaju u tvorničku proizvodnju. Igor Karaman, *Industrijalizacija građanske Hrvatske 1800-1941* (Zagreb: Naprijed, 1991), 170.

je radilo tek 314 radnika, što je činilo 0,49% zaposlenih u obrtno-industrijskoj djelatnosti. U Zagrebu je tada bilo 79 takvih pogona sa 5984 radnika (tablica 4).

Uz radikalnu liberalizaciju trgovine obrtnim zakonima iz 1872.¹³ i 1884.¹⁴, koji su doveli do poremećaja na tržištu i propadanja trgovaca, težak položaj varaždinskoga srednjega trgovačkog sloja bio je dodatno pogođen restriktivnom politikom ugarskih vladajućih krugova prema hrvatskom prostoru, što je vidljivo iz memoranduma skupine varaždinskih trgovaca upućenog 1892. ugarskom ministru financija, u kojem ga upozoravaju na nepravedan i nelogičan sustav u određivanju tecivarine¹⁵ za grad Varaždin, tražeći njegovo izjednačivanje s ugarskim gradovima.¹⁶

Zbog skromne akumulacije kapitala u domaćim štedionicama (u Varaždinu su 1880-ih djelovale dvije štedionice: Varaždinska štedionica i Varaždinska županijska štedionica, te dvije štedno-veresijske zadruge organizirane na strukovnim osnovama i usmjerene prema manjim interesnim skupinama¹⁷), nedostatne za realizaciju velikih građevinskih projekata (npr. izgradnja kazališta, gimnazije, željezničkih komunikacija i gradske bolnice), gradske su vlasti bile primorane na velika kreditna zaduživanja u austrijskim (1870-ih) i ugarskim (1890-ih) bankama, što je dugoročno destabiliziralo gradske financije.¹⁸

I udio prometne djelatnosti u društveno-ekonomskoj strukturi stanovništva (4,49% 1900. i 5,85% 1910.)¹⁹ bio je u manjem razmjeru s obzirom na važnost geoprometnoga položaja Varaždina na tromedi ugarskoga, štajerskoga

¹³ "Zakonski članak (VIII. 1872.) zajedničkoga hrvatsko-ugarskoga sabora ob obrtnom zakonu", *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju* (Zagreb: Kralj. zemaljska tiskara, 1897), 169.

¹⁴ Zakon je bio kompromis između slobodne trgovačke i obrtničke djelatnosti i zahtjeva za stručnu osposobljenost. "Naredba kralj. zemaljske vlade odjela za unutarnje poslove na sve upravne oblasti u pogledu provedenja zak. čl. XVII god. 1884. (obrotnog zakona), br. 52", *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju* (Zagreb: Kralj. zemaljska tiskara, 1884), § 1, § 5, 420, 422.

¹⁵ Tečevina ili tecivarina je porez na trgovinsko poslovanje i svako samostalno zanimanje kojemu je cilj zarada, a kao osnovica za njegov razrez uzimao se jednogodišnji čisti prihod postignut u prethodnoj poslovnoj godini. Dubravka Čengić, "Porezna služba u gradu Zagrebu 1850-1945. godine", *Arhivski vjesnik* (1996), br. 39: 140-141.

¹⁶ Uvidom u poslovne knjige pojedinih varaždinskih trgovaca vidljivo je da se iznosi tecivarine iz godine u godinu povećavaju. Navodim primjere sljedećih varaždinskih trgovaca: M. C. Ebenspanger – 1884. = 700 forinti, 1887. = 1.000 forinti, 1890. = 2.000 forinti; Hinko Deutsch – 1884. = 620 forinti, 1887. = 1.000 forinti, 1890. = 1.275 forinti; Dragutin Trampuš – 1884. = 300 forinti (prihod: 8.439 forinti), 1886. = 350 forinti (prihod: 7.993 forinti), 1888. = 650 forinti (prihod: 7.767 forinti), 1890. = 480 forinti (6.860 forinti); Alexander Plachte – 1884. = 1.800 forinti, 1887. = 2.500 forinti, 1890. = 3.000 forinti. "Trgovački memorandum", *Varaždinski viestnik* (Varaždin), 28. 5. 1892., 4.

¹⁷ HR – Državni arhiv u Zagrebu, Zagreb – fond 252 – Trgovinska komora u Zagrebu, Sudbeni stol Varaždin, 157, Društvene tvrtke.

¹⁸ HR-DAVŽ-16-GPV, Zapisnici sjednica poglavarstva, zastupstva i pojedinih odbora 1852 – 1918, 28. 12. 1886., § 216, 30. 6. 1898., § 78-§ 79.

¹⁹ Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo gradova Banske Hrvatske*, 153.

i hrvatskoga prostora. Izgradnja željezničkih pravaca 1880-ih i 1890-ih (Čakovec – Varaždin – Zaprešić i Varaždin – Lepoglava – Golubovec)²⁰ nije donijela očekivane kvantitativne i kvalitativne promjene u društveno-ekonomskom i demografskom razvoju grada.

Najznačajnije konjunktorno razdoblje u Varaždinu zabilježeno je između 1857. i 1869., kada pratimo pokušaje otvaranja novih pogona smještenih unutar gradskoga područja, što se odrazilo na rast stanovništva za 18,32%. Pozitivne razvojne tendencije u Varaždinu zaustavila je željeznička izolacija, na koju se nadovezala financijska kriza u Monarhiji 1873. te slom gradskih financija krajem 1870-ih. To se odrazilo na negativna demografska kretanja i smanjenje stanovništva (1869. – 1880.) za 2,87%. U posljednja tri desetljeća promatranog razdoblja (1880. – 1910.) zabilježen je pozitivan, ali neznatan rast stanovništva.²¹

Iz rečenog je očito da uspon pravaštva u Varaždinu sredinom 1880-ih možemo sagledati u kontekstu njegove popularnosti, koja se temeljila na radikalnoj oporbi Khuenovu režimu, šireći se na niže društvene slojeve koji do tada nisu bili dijelom političkih procesa, javnim istupima istaknutih stranačkih prvaka poput Davida Starčevića, Erazma Barčića, Josipa Gržanića, Gрге Tuškana, Eugena Kumičića i dr., zatim teških gospodarskih i političkih prilika unutar dualističkoga i nagodbenoga sustava te uvjerenja da se u okviru Monarhije ne može riješiti hrvatsko pitanje. Razvojni pomaci 1890-ih stvorili su određene uvjete za unutarstranačku diferencijaciju jačanjem srednjega građanskog sloja, osobito posjednika (kućevlasnici), trgovaca i obrtnika s pomoćnim radnicima, koji su se zbog straha od buntovnoga seljaštva, proletarizacije i radničkoga pokreta te nezadovoljstva svojim položajem na tržištu priklonili "modernom pravaštvu" i njegovoj težnji za dolaskom na vlast u okviru postojećega sistema.

2. Stranka prava u drugoj polovini 1880-ih i 1890-ih

2.1. Slom oporbe u Varaždinu i jačanje Khuenove autokracije

Trogorodišnje razdoblje 1885. – 1887. bilo je presudno u slamanju oporbe u Varaždinu. Odjel za unutarnje poslove Zemaljske vlade nije potvrdio Petrovićev izbor. Negodovanje većine unutar Gradskoga zastupstva rezultiralo je tek predstavkom Hrvatskom saboru zbog kršenja autonomije gradske uprave utemeljene na Zakonu o ustroju gradskih općina od 28. siječnja 1881. godine.²² Na ponovljenim izborima za varaždinskoga načelnika izabran je

²⁰ O željezničkom pitanju varaždinske regije vidi: Bernard Stulli, "Varaždinska regija u željezničkom sustavu Hrvatske (1825-1918)", *Historijski zbornik* 39 (1986), br. 1: 1-78.

²¹ *Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije I., 1905.* (Zagreb: Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, 1913), 4; *Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije II., 1906. – 1910.* (Zagreb: Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, 1917), 8-9.

²² HR-DAVŽ-16-GPV, Zapisnici sjednica poglavarstva, zastupstva i pojedinih odbora 1852 – 1918, 16. 11. 1885., § 220.

kandidat Narodne stranke Gjuro Femenić²³, umirovljeni vijećnik i prisjednik Banskoga stola, čiji je izbor varaždinska oporba oštro napala smatrajući da se radi o osobi bez programa i vizije koja nije dorasla teškom gospodarskom i političkom trenutku: deficit u gradskom proračunu preko 70.000 forinti, veliko porezno opterećenje građana, gospodarska stagnacija, sužavanje gradske autonomije i dr.²⁴

Odlučan udar Khuenove vlade na gradsku autonomiju doveo je do noveliranja Zakona o ustroju gradskih općina iz 1881. godine. Zakonom od 5. veljače 1886. gradovi su postavljeni u sustav državne uprave preko gradskih velikih župana (vrhovnih načelnika za Zagreb i Osijek), koje je imenovao kralj na prijedlog bana, s pravom punoga nadzora rada gradskoga načelnika, poglavarstva i zastupstva, izdavanja obvezujućih naloga, sazivanja gradskoga zastupstva i predsjedanja, čime su *de facto* bili na čelu tih organa, a odgovornost gradskoga načelnika bila je nominalna.²⁵ Na njega su se nadovezali novi Zakon o ustroju gradskih općina od 21. lipnja 1895. i na njemu utemeljen Statut slobodnog i kraljevskog grada Varaždina, koji su, unatoč polaganju temelja moderne gradske uprave, regulaciji komunalnih poslova i javnih službi, označili daljnje ograničavanje izbornoga prava i gradske autonomije preko osobe gradskoga velikog župana te učvršćivanje centralizma.²⁶

Uspjeh varaždinske oporbe 1885. prisilio je Khuenovu vladu na provođenje odlučne i pomno razrađene politike radi uspostave potpunoga nadzora varaždinskoga javnog prostora. Za velikoga župana Varaždinske županije i grada Varaždina 30. lipnja 1886. imenovan je Radoslav Rubido-Zichy²⁷, vlastelin iz

²³ Gjuro Femenić (Visoko kraj Novoga Marofa, 1825. – Varaždin, 1893.), pravnik i političar. Potomak stare plemićke obitelji Femen-Femenić (prijašnji naziv Hubetich), koja je u XVII. stoljeću dobila plemićki naslov. Pučku školu i gimnaziju završio je u Varaždinu, a Pravoslavnu akademiju u Zagrebu. U ratu 1848. dobio je čin kapetana. Od 1850. obnašao je različite sudske i upravne funkcije u Križevcima, Virovitici, Sisku i Varaždinu. Bio je vijećnik (1876. – 1878.), prisjednik (1879.) i pravi prisjednik (1880. – 1884.) Banskoga stola u Zagrebu. Na vlastiti zahtjev umirovljen je 1884. godine. Kao jedan od najodanijih pristaša Narodne stranke, 1885. izabran je za varaždinskoga načelnika. Tu je funkciju obnašao sedam godina. Na naknadnim izborima za Hrvatski sabor u Varaždinu 1889. izabran je za narodnoga zastupnika. Bio je podupirući član Društva za povjestnicu jugoslavensku (od 1851.) te jedan od utemeljitelja Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (od 1864.). *Isto*, 28. 11. 1885., § 232; "Nekrolog", *Varaždinski vjestnik*, 25. 3. 1893., 3.

²⁴ "Što grad Varaždin od novoga načelnika očekuje", *Varaždinski glasnik*, 11. 12. 1885., 1. U *Hrvatskoj straži* tiskan je satirični tekst pod naslovom "Ne, gospodo, ne – bez našega Tikvića, gospodo, ne ide!", u kojem autor ismijava Femenića, njegovu nesnalažljivost, nerazumijevanje zakona i nepoznavanje hrvatskoga jezika. *Hrvatska straža*, 3. 7. 1886., 4.

²⁵ "Zakon od 5. veljače 1886. kojim se preinačuju odnosno nadopunjuju neke ustanove Zakona od 28. siječnja 1881. ob ustroju gradskih općina u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji", *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju br. 10* (Zagreb: Kralj. zemaljska tiskara, 1887), 51-58; Dalibor Čepulo, "Položaj i ustroj hrvatskih gradova prema Zakonu o uređenju gradskih općina iz 1881.", *Hrvatska javna uprava* 2 (2000), br. 1: 83-120.

²⁶ "Zakon od 21. lipnja 1895. ob ustroju gradskih općinah u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji", *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju br. 34* (Zagreb: Tiskarski zavod Narodnih novina, 1895); *Statut slobodnog i kraljevskog grada Varaždina ob unutarnjem uređenju grad. uprave po zakonu od 21. lipnja 1895.* (Varaždin: Platzerova tiskara, 1910).

²⁷ Radoslav Rubido-Zichy (Zagreb, 1847. – Graz, 1910.), sin Antuna Rubida i Sidonije Erdödy, pravnik i političar. Nakon studija prava u Beču i kratkotrajne vojne karijere, posvetio

Gornje Rijeke, narodni zastupnik, osoba od velikoga Khuenova povjerenja. Tijekom svoje dvadesetogodišnje vladavine (spomenute dužnosti obnašao je do 1906.) nastojao je onemogućiti oporbno djelovanje ucjenama, podmićivanjem, sudskim progonima i uporabom sile, radikalno izraženoj u slamanju narodnoga pokreta 1903. u Varaždinskoj županiji (uporaba oružništva i redarstva u suzbijanju demonstracija, nereda i nemira, zatvaranje šegrtske škole, uhićenja, prijeki sudovi i dr.), što je kulminiralo vojnom intervencijom u selu Kunovcu sa smrtnim posljedicama.²⁸

Već tijekom 1886. događaju se zapljene i pritisci na *Hrvatsku stražu*, oporbno glasilo koje je prihvaćanjem Hrvatsko-ugarske nagodbe kao jamstva opstanka hrvatske autonomije postupno transformirano u režimski list.²⁹ Svojim novinskim člancima uoči saborskih izbora 1887. znatno je utjecala na oblikovanje javnoga mišljenja o uzrocima duboke gospodarske krize u Varaždinu kao posljedice oporbene orijentacije varaždinskoga građanstva, što je izazivalo vladinu indiferentnost prema gradu i njegovu daljnju izolaciju.³⁰ Početkom veljače 1890. *Hrvatsku stražu* zamijenio je *Varaždinski viestnik*, poluslužbeno glasilo Varaždinske županije (sličnu pojavu možemo pratiti i u drugim županijama, a potaknuta je iz vladinih krugova), koji je, pod nadzorom velikoga župana, podupirao politiku vladine Narodne stranke, a izlazio je u kontinuitetu do 10. veljače 1906. godine.³¹

Saborski izbori 1887.³² i 1889. (naknadni saborski izbori u I. izbornom kotaru u Varaždinu, raspisani nakon smrti Kolomana Bedekovića)³³ i izbor

se politici. Od 1875. do 1885. biran je za saborskoga zastupnika na izbornim listama Narodne stranke. Khuenovo povjerenje stekao je svjedočenjem u parnici protiv Davida Starčevića i Josipa Gržanića u skandalu koji se dogodio u Hrvatskom saboru 1885. povodom tzv. arhivske afere. Obnašao je dužnost velikoga župana Varaždinske (1886. – 1906.) i Bjelovarsko-križevačke županije (1889. – 1893.). Nakon propaloga braka s groficom Zichy našao se u središtu skandala kada je njegov odvjetnik Nikola Crnković po njegovu nalogu oteo djecu koja su tada živjela s majkom. Zbog svojih zasluga u očuvanju Hrvatsko-ugarske nagodbe 1893. odlikovan je Križem reda sv. Stjepana, a poslije barunskim naslovom. "Radoslav barun Rubido Zichy Zagorski", *Hrvatske pravice* (Varaždin), 29. 1. 1910., 2.

²⁸ HR – Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA) – fond 78 – Predsjedništvo zemaljske vlade (dalje: PRZV), kut. 681, br. 184, br. 189, br. 1722, 1903.; kut. 682, br. 3291, br. 3628, br. 3769, br. 3771, br. 4262, br. 4297, 1903.

²⁹ "Politika budućnosti", *Hrvatska straža*, 26. 3. 1886., 1.

³⁰ "U oči izbora", "Koga ćemo? Da li Petrovića i Kumičića ili Bedekovića i Josipovića?", *Hrvatska straža*, 11. 6. 1887., 2.

³¹ "Varaždinski viestnik", *Varaždinski viestnik*, 8. 2. 1890., 1; "Čega nam najviše treba", *Varaždinski viestnik*, 10. 2. 1906., 1.

³² Na izborima za Hrvatski sabor u Varaždinu 1887. ostvareni su sljedeći rezultati: u I. izbornom kotaru vladin kandidat (Narodna stranka) Koloman Bedeković osvojio je 202 glasa, a oporbni kandidat Ivan N. Petrović (Ujedinjena opozicija) 77 glasova; u II. izborom kotaru vladin kandidat (Narodna stranka) Imbro Josipović osvojio je 202 glasa, a oporbni kandidat Eugen Kumičić (Ujedinjena opozicija) 77 glasova. Prema: "Saborski izbori", *Hrvatska straža*, 18. 6. 1887., 2-3.

³³ Na naknadnim izborima za Hrvatski sabor u I. izbornom kotaru u Varaždinu 1889. vladin kandidat (Narodna stranka) Đuro Femenić, bez oporbenoga protukandidata, osvojio je 173 glasa. Prema: "U Varaždinu, 9. studenog 1889.", *Hrvatska straža*, 9. 11. 1889., 3.

vladinih kandidata rezultat su snažnoga režimskog pritiska na glasače te su označili početak dvadesetogodišnje stagnacije oporbenoga djelovanja u Varaždinu. Analizom lokalne periodike, izbornih spisa, zapisnika sjednica Poglavarstva i Zastupstva (1886. – 1906.) i izbornoga zakonodavstva vidljivo je da je Rubido pritiscima i zastrašivanjem, strogim nadzorom izbornoga postupka, izbornim manipulacijama, samovoljom i kršenjem izbornoga prava (isticanje parole: "Bez politike u Gradskom zastupstvu!", iniciranje incidenata da bi se opravdala prisutnost vojske na gradskim ulicama tijekom izbora, nemogućnost pristupa pojedinih izbornika III. izbornog kotara biralištu zbog njegova oporbenoga usmjerenja, premještanje i progoni činovništva, nezakonitosti prilikom sastavljanja izbornih lista, promjene sastava biračkih odbora, iznenadna povlačenja oporbenih kandidatura, otvaranje izbornih žara i izuzimanje glasovnica, krivotvorenje izbornih zapisnika i sl.) osigurao poslušnu većinu u Gradskom zastupstvu³⁴ te dvadesetogodišnju dominaciju vladinih kandidata na saborskim izborima (Josipović – Femenić).³⁵ Uspostavljeni politički odnosi omogućili su mu, suprotno Zakonu o ustroju gradskih općina iz 1895., aklamativno postavljanje gradskih načelnika, podnačelnika, gradskih sudaca, dovođenje vladinih povjerenika s ovlastima gradskoga načelnika, samovoljno namještanje "perovodnoga" i strukovnoga osoblja u Gradskom poglavarstvu, smanjivanje broja odbora unutar Gradskoga zastupstva i sužavanje njihovih kompetencija.³⁶

Nakon što je Stjepan Belošević, gradski načelnik (1895. – 1896.), preuzeo županijsku upravu, politički podobna osoba pronađena je u Gustavu Breitenfeldu, kr. sudbenom vijećniku I. razreda, koji je 1896. premješten iz Osijeka u Varaždin i jednoglasno izabran u I. izbornom kotaru (najjači porezni obveznici) za gradskoga zastupnika i načelnika, čime je postignut zadani cilj:

³⁴ HR-DAVŽ-16-GPV, Izborni spisi za gradske zastupnike 1883 – 1914, br. 9986, 1895.; "Pred izbori", *Varaždinski viestnik*, 31. 8. 1895., 1; "Izbori za gradsko zastupstvo", *Varaždinski viestnik*, 24. 8. 1895., 3; "Razpis užeg izbora", "Poslije izbora", *Varaždinski viestnik*, 7. 9. 1895., 1-2; "U oči gradskih izbora", *Hrvatska pošta* (Varaždin), 26. 10. 1898., 1-2.

³⁵ Imbro (Mirko) Josipović (Kurilovec kraj Velike Gorice, 1834. – Beč, 1910.), političar. Još od mladosti pobornik je ideje o stvaranju hrvatsko-ugarske unije. Kao član Narodne stranke, bio je saborski zastupnik grada Varaždina u šest mandata (1881., 1887., 1892., 1897., 1901. i 1906.) i hrvatski zastupnik u Ugarsko-hrvatskom saboru. Za nagodbenih pregovora postigao je stanovite uspjehe u obrani hrvatske autonomije. Od 1889. do 1898. obnašao je dužnost ministra za Hrvatsku i Slavoniju u ugarskoj vladi, s koje je odstupio smatrajući da se njegov rad opstruira i da se ne poštuju zakonski okviri Nagodbe. Sudjelujući u radu kraljevinskih izaslanstava, zauzimao se za veću financijsku samostalnost Hrvatske. Uvelike je doprinio izgradnji zagorske željeznice (Čakovec – Varaždin – Zabok – Zaprešić) 1884. godine. Ocijenivši da je Narodna stranka na izborima 1906. doživjela slom i da je treba raspustiti, odrekao se mandata i povukao iz politike. "Izbor saborskog poklisara za grad Varaždin", *Varaždinski viestnik*, 22. 5. 1897., 1; "Poslije izbora", *Varaždinski viestnik*, 9. 11. 1901., 1; "Saborski izbori", *Zavičaj* (Varaždin), 12. 5. 1906., 1-2; Stjepan Matković, "Josipović, Imbro (Josipovich, Jozsipovich; Mirko, Emerik, Imre)", *Hrvatski biografski leksikon (on-line)*, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", pristup ostvaren 15. 11. 2015., <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=8743>.

³⁶ HR-DAVŽ-16-GPV, Zapisnici sjednica poglavarstva, zastupstva i pojedinih odbora 1852 – 1918, 6. 7. 1888., § 82; 31. 10. 1889., § 130; 21. 3. 1890., § 30; 21. 10. 1891., § 129, § 142.

potpuna kontrola varaždinskoga javnog prostora.³⁷ U idućem su desetljeću Rubido, gradski veliki župan, i Breitenfeld, gradski načelnik i kraljevski savjetnik, bili glavni eksponenti Khuenove politike u Varaždinu i, u očima suvremenika, osobito oporbene orijentacije, stupovi mađarizacije koja se u nagodbenom razdoblju očitovala u gospodarskoj stagnaciji koja je proizlazila iz nepovoljne financijske politike peštanske vlade, nametanju vanjskih simbola jedinstvenosti ugarske države: zastave, dvojezičnih natpisa na željezničke postaje zagorske željeznice, namještanju stranih činovnika koji su uređivali na mađarskom jeziku i dr.³⁸ Pozivajući se na čl. 56 i 57 Nagodbenoga zakona, na inicijativu gradskoga zastupnika Pavla Čepola 1886. upućena je predstavka varaždinskoga Gradskog zastupstva Zemaljskoj vladi, u kojoj se prosvjedovalo zbog dvojezičnih natpisa na željezničkim postajama i zatraženo je da se postave ploče s isključivo hrvatskim nazivima.³⁹ Iako je polazio od zakonske osnove, zahtjev je bio odbačen zbog različitoga tumačenja pojedinih zakonskih članaka Hrvatsko-ugarske nagodbe: ugarska inačica Nagodbe naglašava jedinstveni karakter Ugarske, a hrvatski tekst Nagodbe naglašava jednakopravni odnos između Kraljevine Ugarske i kraljevina Hrvatske i Slavonije, što je vidljivo i u pitanju jezika.⁴⁰

³⁷ Isto, 12. 3. 1897., § 25 - § 28; HR-DAVŽ-16-GPV, Izborni spisi za gradske zastupnike 1883 – 1914, Lista izbornika, Razpis izbora, Oglas, 1897.; "Izbor načelnika i podnačelnika municipija slob. i kr. grada Varaždina", *Varaždinski viestnik*, 13. 3. 1897., 2.

³⁸ Dragutina Sekovanića, varaždinskoga mesara i posjednika, redarstvena je oblast novčano kaznila zbog prosvjeda koji je uložio nakon što ga je željeznički činovnik ignorirao jer je zatražio vožnju kartu na hrvatskom jeziku. "Sablazan na ovdašnjem kolodvoru", *Varaždinski viestnik*, 22. 10. 1898., 4; *Varaždinski viestnik*, 21. 1. 1899., 4; Dinko Šokčević, *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata. Kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika drugoga* (Zagreb: Naklada Pavičić, 2006), 11-14.

³⁹ HR-DAVŽ-16-GPV, Zapisnici sjednica poglavarstva, zastupstva i pojedinih odbora 1852 – 1918, 16. 8. 1886., § 134.

⁴⁰ Mađarska inačica Nagodbe počinje uvodom koji govori o inartikulaciji zajedničkoga temeljnog zakona, a hrvatska preambulom koja se poziva na Pragmatičku sankciju i govori o nagodbi između Kraljevine Ugarske i kraljevina Hrvatske i Slavonije, upotrebljavajući nazive "kraljevina" i "kraljevine", dok mađarska izbjegava takve državno-pravne pojmove i govori isključivo o Mađarskoj (*Magyarország*) i Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji (*Horvát, Szlavinon es Dalmátországok*) te o "zemljama". Što se tiče službenoga jezika u Hrvatskoj, prema hrvatskom tekstu Nagodbe to je "jezik hrvatski" (§ 56, § 57), kojim se moraju služiti ne samo autonomna tijela nego i oblasti zajedničke vlade u granicama kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Zajednička ministarstva trebala su na hrvatske spise odgovarati na hrvatskom jeziku. No u ugarskom tekstu Nagodbe odredba o jeziku spomenuta je tek usput u zakonskom čl. 59, prema kojem se hrvatski i slavonski zastupnici u Ugarsko-hrvatskom saboru mogu služiti hrvatskim jezikom te da se zakoni Ugarsko-hrvatskoga sabora moraju objaviti na hrvatskom jeziku. Ivan Bojničić, *Zakoni o Ugarsko-hrvatskoj nagodi* (Zagreb: Knjižara Mirka Breyera, 1911), 3-37; Milan Smrekar, *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Knjiga druga* (Zagreb: Tiskom i nakladom Ignjata Granitza, 1900), 805-817; Mirjana Gross, Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća* (Zagreb: Globus, 1992), 234-235.

2.2. Parlamentarni izbori 1892. u Varaždinu – izborni neuspjeh dr. Franka

Pero Magdić, tada 27-godišnji pravnik, doselio se u Varaždin 16. srpnja 1890. radi obavljanja odvjetničke prakse kod Pavla Čepola, varaždinskoga odvjetnika i gradskoga zastupnika. Nakon iznenadne Čepoline smrti 16. listopada 1890., praksu je nastavio u odvjetničkom uredu dr. Oskara Kissa, odvjetnika i kraljevskoga javnog bilježnika u Varaždinu, gradskoga i saborskoga zastupnika iz redova Narodne stranke.⁴¹ Nastanio se u Dugoj ulici, južnom predgrađu Varaždina. Prema Odredbi Odjela za pravosuđe od 11. listopada 1854., pripravnička praksa trajala je (najmanje) tri godine. Pripravnici (koncipijenti), uz punoljetnost i građansku pripadnost Trojednoj Kraljevini, morali su zadovoljiti i strogo određene moralne kvalitete: neporočnost, nekažnjavanje u kaznenom postupku i podmirenje svih dužničkih obveza, a disciplinski ih je nadzirao mjerodavni odvjetnički odbor.⁴² Tijekom spomenutog razdoblja morali su položiti doktorat prava, a zatim odvjetnički ispit. O kandidatima se donosila moralno-stručna ocjena. Na kraju se Odjelu za pravosuđe, uz potvrdu o stručnosti, podnosila molba za obavljanje samostalne odvjetničke djelatnosti u određenom gradu, a on je na temelju preporuke Banskoga stola odlučivao o njezinu ishodu. Sam postupak imenovanja trajao je između šest i dvanaest mjeseci.⁴³ U Magdićevu je slučaju od odvjetničke prakse do postupka državnoga imenovanja proteklo osam godina, što je posljedica njegove oporbene orijentacije. Naposljetku je u travnju 1898. stekao pravo odvjetovanja u opsegu Banskoga stola sa sjedištem u Varaždinu.⁴⁴ Očito zbog straha od odugovlačenja državnoga postupka oko imenovanja, tek je u kolovozu 1898. zatražio dodjelu zavičajnosti, što mu je omogućilo aktivno sudjelovanje u politici na lokalnoj razini.⁴⁵

Vođa varaždinskoga ogranka Stranke prava 1890-ih bio je Josip Milković, imućan trgovac, vlasnik trgovine mirodijama i prekomorskom robom na Župnom trgu, u užem središtu Varaždina. Poslovni uspon omogućio mu je stjecanje vrijednih nekretnina u Varaždinu i okolici te status uglednoga građanina, stoga je 1890-ih biran u upravne odbore nekoliko varaždinskih udruga i društava: bio je potpredsjednik i ravnatelj "Obće štedovno predujmovne zadruge", odbornik i tajnik Čitaoničkoga društva "Dvorane", odbornik Hrvatskoga pjevačkog društva "Vile", predsjednik varaždinske podružnice Hrvatskoga trgovačkog društva "Merkur", predsjednik Hrvatskoga radničkoga pjevačkog

⁴¹ "Domaće viesti", *Varaždinski viestnik*, 18. 10. 1890., 2; "Školski nadzornik Dr. Kiss", *Varaždina* (Varaždin), 27. 10. 1906., 4.

⁴² Milan Smrekar, *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Knjiga prva* (Zagreb: Tiskom i nakladom Ignjata Granitza, 1899), 741, 750-751.

⁴³ S. A. Kent, "Hrvatski odvjetnici i politika profesije: dilema profesionalizacije 1884-1894", *Historijski zbornik* 43 (1990), br. 1: 253-257.

⁴⁴ "Imenovanja", *Hrvatska pošta*, 14. 4. 1898., 12.

⁴⁵ "Dr. Pero Magdić u političkom životu", *Narodno jedinstvo*, 7. 10. 1922., 1-3.

društva "Vienac" i revizor varaždinskoga Sokola. Njegovo političko napredovanje bilo je znatno sporije: 1904. izabran je u Gradsko zastupstvo, a tek 1913. u Hrvatski sabor.⁴⁶ Zbog velikoga nezadovoljstva propadanjem trgovine i kontinuiranoga povećanja poreznih opterećenja, Milković se pridružio Stranci prava. Njegova nazočnost na pravaškoj konferenciji u Rijeci krajem travnja 1892., koja je sazvana neposredno pred saborske izbore radi stvaranja jedinstvene pravaške organizacije u svim hrvatskim zemljama, pokazatelj je visoke pozicioniranosti u stranačkoj hijerarhiji.⁴⁷ Upravo je riječki sastanak označio početak dugogodišnje suradnje dr. Josipa Franka i Milkovića, koja je potvrđena Milkovićevim priklanjanjem Čistoj stranci prava nakon pravaškoga raskola 1895. i upisivanjem dionica "I. hrvatske radničke tiskare".⁴⁸

Dogovorom u Rijeci dr. Frank je potvrđen kao pravaški kandidat na predstojećim saborskim izborima u Varaždinu (uz Sisak i Križ), iako su izgledi oporbenoga političara u srazu s vladinim kandidatom, ministrom Josipovićem, bili minorni, stoga se postavlja pitanje što se Frankovom kandidaturom u Varaždinu željelo postići. Saborski izbori 1892. odvijali su se u jeku krize dualizma, političkih previranja u Ugarskoj i pada Tiszina režima početkom 1890., koji je mogao za sobom povući Khuena i njegove eksponente ili barem uzdrmati dominaciju vladine stranke u Hrvatskoj.⁴⁹ I sjećanja na veliku Kumičićevu izbornu pobjedu prije sedam godina još uvijek su postojala u dijelu javnosti, što je doprinijelo stvaranju dojma o Varaždinu kao pravaškoj sredini. U prilog takvu razmišljanju išla je odluka Neodvisne narodne stranke o apstinenciji na saborskim izborima i veliko nezadovoljstvo varaždinskoga trgovačkog građanstva zbog povećanja dohodarine unatoč stalnom opadanju trgovačkoga prometa. No izborni rezultati pokazali su nerealnost spomenutih procjena.

Pomno razrađena predizborna agitacija Narodne stranke koju je iz sjene vodio veliki župan Rubido tijekom svibnja 1892. odvijala se u nekoliko smjerova: tradicionalna okupljanja uz vino i gulaš u gradskim restauracijama i

⁴⁶ Josip Milković doselio se u Varaždin iz Like. Poslovni i društveni status ojačao je ženidbom s Bertom Kosmanhuber, kćerkom uglednoga varaždinskog trgovca. Trgovački kapital ulagao je u nekretnine u Varaždinu i okolici. Posjedovao je kuće na Župnom i Strossmayerovu trgu i u Poštarskoj ulici, vinograd u Varaždinbregu i nekoliko zemljišnih parcela u Varaždinu i okolici. Veliku prašinu podigla je njegova prodaja zemljišta na uglu Duge ulice i Južnoga grabišta varaždinskoj podružnici Austro-ugarske banke za 40.000 kruna, iako je zemljište realno vrijedilo oko 20.000 kruna. Svoj društveni ugled želio je potvrditi gradnjom dvokatnice na Župnom trgu, pored kazališne zgrade, što je odbijeno zbog kršenja Građevinskoga reda. Kao kandidat ČSP-a, pobjedom u Biškupcu 1913. postao je saborski zastupnik. Imao je trojicu sinova: Zvonimir i Vladimir stekli su doktorat iz pravnih znanosti na Zagrebačkom sveučilištu, a najmlađi Josip preuzeo je 1919. očev posao. Josip Milković umro je u Varaždinu 11. siječnja 1928. godine. Tomo Kumičić, "Josip Milković", u: *Kalendar Pravaš za godinu 1929*, ur. Fran Arbes (Zagreb: Uprava "Hrvatskog prava", 1929), 69-71; "Sa gradske vijećnice", *Naše pravice* (Varaždin), 4. 5. 1911., 4.

⁴⁷ O riječkoj konferenciji i rezoluciji vidi: Mirjana Gross, *Izvorno pravaštvo. Ideologija, agitacija, pokret* (Zagreb: Golden marketing, 2000), 742-746; "Živila ujedinjena i nezavisna Hrvatska!", *Hrvatska* (Zagreb), 21. 5. 1892., 1.

⁴⁸ Matković, *Čista stranka prava*, 210, 292.

⁴⁹ Gross, "Geneza Frankove stranke", 12-14.

gostionicama; korištenje incidenata u agitacijske svrhe (npr. navodne prijetnje dvojici židovskih trgovaca od strane oporbenih pristaša i kamenovanje konjaničke patrole iz zasjede) da bi se u javnosti pravaštvo izjednačilo s antisemitizmom, "bezobzirnim političkim anarhizmom" i nasiljem; diskreditacija Franka, koji je prikazivan kao stranac, izrazito nestalnih i kolebljivih političkih i svjetonazorskih stavova, nedostojan da zastupa "mili naš grad"; pritisci na "Obću štedovno-predujmovnu zadrugu", u koju je bio uložen trgovački kapital čiji su vlasnici, u velikoj većini, bili pravaši; privremeno smirivanje nezadovoljstva varaždinskih trgovaca, koji su prepoznati kao ključni čimbenik izborne pobjede. U tom je kontekstu iniciran trgovački sastanak koji je rezultirao rezolucijom ministru financija i obećanjem da će Josipović svojim osobnim vezama posredovati u rješavanju problema. Pojedinci, poput Milkovića, izražavali su sumnju u uspjeh rezolucije, iz čega proizlazi da je trgovačkom građanstvu postalo jasno da prorežimska politika Narodne stranke ne može zaštititi njihove poslovne interese u odnosu na središnje mađarske institucije.⁵⁰

Dr. Frank, kandidat Stranke prava, boravio je u Varaždinu 26. svibnja 1892., dva dana prije izbora. Dočekao ga je varaždinski stranački odbor predvođen Milkovićem.⁵¹ U prepunoj kazališnoj restauraciji održao je govor u kojem je pobijao tvrdnje *Obzora* o nepostojanju stranačkoga programa, ističući ujedinjenje i nezavisnost svih hrvatskih zemalja na temelju prirodnoga i hrvatskoga državnog prava kao temeljnu programsku osnovu. Analizirajući pojam "narodnoga suvereniteta", napomenuo je da je hrvatski narod kao suveren 1102. sklopio ugovor s ugarskim kraljem Kolomanom, 1527. izabrao nadvojvodu Ferdinanda za hrvatskoga kralja i 1868., preko Hrvatskoga sabora, sklopio Hrvatsko-ugarsku nagodbu, čime je priznao postojanje Nagodbe kao zakonskoga okvira, što je bilo u potpunoj opreci s programskim načelima stranke i nagovještaj Frankove saborske adrese temeljene na kraljevoj krunidbenoj zavjernici iz 1867. kao jamstva hrvatske nagodbene autonomije. Ta promjena pravaške političke koncepcije bila je usmjerena prema preobrazbi Stranke prava u režimsku stranku koja bi u pregovorima s vladajućim čimbenicima postigla ujedinjenje hrvatskih zemalja i njihovu proširenu autonomiju s elementima državnosti unutar preuređene Monarhije, čiji su predvodnici bila dvojica stranačkih prvaka: dr. Frank (predsjednik saborskoga Kluba Stranke prava) i Fran Folnegović (potpredsjednik Stranke prava).⁵²

⁵⁰ "Izborni pokret", *Varaždinski viestnik*, 28. 5. 1892., 1-2; "Trgovački sastanak", *Varaždinski viestnik*, 30. 4. 1892., 2-3.

⁵¹ Građanski izborni odbor Stranke prava u Varaždinu 1892. činili su: dr. Božo Vinković (odvjetnički perovođa), Dragutin Sekovanić (mesar), Andrija Kovačić (posjednik i obrtnik), Franjo Eršeg (posjednik), Josip Fišter (posjednik), Franjo Kovačić (kotarski pristav), Josip Gjurasek (mesar), Vatroslav Srkulj (posjednik) i Mirko Maljak (posjednik). "Izbori", *Varaždinski viestnik*, 4. 6. 1892., 1-2.

⁵² Frankov govor u Varaždinu 26. svibnja 1892. tiskan je u *Varaždinskom viestniku*: "Sloboda izbora", *Varaždinski viestnik*, 28. 5. 1892., 2. O saborskoj adresi iznijetoj 1892. i programu Ujedinjene opozicije iz 1894. vidi: Gross, *Izorno pravaštvo*, 751-760.

Izborni neuspjeh dr. Franka u Varaždinu⁵³, ali i Stranke prava u cjelini (osam osvojenih saborskih mandata), pokazatelj je snage Khuenova režima, koji je dopustio određeni broj oporbenih mandata da bi zadržao privid parlamentarizma, te nužnosti oporbene sloge⁵⁴ s obzirom na činjenicu da stranka nije imala potporu bogatoga građanstva i plemstva, koji su podupirali Narodnu stranku i održanje hrvatsko-mađarskoga državnog saveza. Osobito su u tom pogledu bili aktivni bogati trgovci židovskoga podrijetla, koji su u velikoj većini bili "glavni stup vladavine Rubidove" i na izborima "glasovahu kao po zapovjedi jednoglasno za vladu"⁵⁵.

Gubitak izbora u Varaždinu pravaško glasilo *Hrvatska* opravdavalo je "zastrašivanjem" glasača, posebno činovništva, prijetnjama, podmićivanjem, sudskim progonima i opstrukcijom pravaških skupova.⁵⁶

2.3. Odjeci stranačkoga raskola među pravašima u Varaždinu

Usljed nezadovoljstva raspodjelom stranačkih pozicija nakon srpanjskih unutarstranačkih izbora, borbe za vlast između dvojice stranačkih prvaka, dr. Franka i Frana Folnegovića, osobnih ambicija, ali i ideoloških razlika, krajem listopada 1895. dogodio se raskol unutar Stranke prava i nastanak nove stranke – Čiste stranke prava (ČSP) pod Frankovim vodstvom (u literaturi se za njezine pripadnike koristi naziv *frankovci*), uz koju je pristao tada već teško bolestan Ante Starčević. Folnegović je ubrzo nakon raskola dao ostavku na sve stranačke dužnosti i povukao se iz stranačkoga života. Novi vođa Stranke prava (u literaturi se za njezine pripadnike koristi naziv *domovinaši*, po službenom glasilu *Hrvatska domovina*) postao je Grga Tuškan.⁵⁷

Nakon pravaškoga raskola i prvobitnoga razočaranja uslijedilo je svrstavanje pravaških klubova i lokalnih odbora između dviju grupacija. Pri opredjeljenju su važnu ulogu imali osobno poznanstvo i utjecaj, ugled i sjaj Starčevićeva imena, vještina agitacije i propagande, ali i ideološke razlike. Varaždinski klub Stranke prava pristao je u ožujku 1896. (nakon neuspješnoga sastanka obaju pravaških krila u zagrebačkoj restauraciji "Kolo" koji su inicirali hrvatski zastupnici u Carevinskom vijeću u misiji pomirenja) uz ČSP, pri čemu je presudnu

⁵³ Na izborima za Hrvatski sabor u Varaždinu 1892., u I. izbornom kotaru vladin kandidat (Narodna stranka) Imbro Josipović osvojio je 353 glasa, a oporbeni kandidat Josip Frank (Stranka prava) 164 (619) glasa. Frank je izabran u Križu i Sisku, nakon čega se odrekao sisačkoga mandata, u kojem je naknadno izabran Fran Folnegović. "Izbori", *Varaždinski viestnik*, 4. 6. 1892., 1-2.

⁵⁴ Sredinom 1894. Stranka prava i Neodvisna narodna stranka objavile su "Državnopravni program Hrvatske sjedinjene opozicije", ali do stranačkoga ujedinjenja nije došlo. Tihomir Cipek, Stjepan Matković, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842. – 1914.* (Zagreb: Disput, 2006), 357-358.

⁵⁵ Zagorac [Ivan Milčetić], *Khuenovština u Varaždinu* (Zagreb: Tisak M. Majcena, 1906), 41.

⁵⁶ "Naši dopisi", *Hrvatska*, 13. 6. 1892., 2.

⁵⁷ O pravaškom raskolu vidi: Matković, *Čista stranka prava*, 57-78; Gross, "Geneza Frankove stranke", 68-80.

ulogu imalo osobno poznanstvo Franka i Milkovića, koji je, kao pouzdanik Glavnoga odbora, činio okosnicu varaždinskoga mjesnog odbora ČSP-a.⁵⁸

Iako odnosi između Milkovića i Magdića nikada nisu bili osobito srdačni, čemu su doprinijele njihove karakterne osobine, političke ambicije i osobne časti, stranački raskol nije, čini se, izazvao otvorene konfrontacije, štoviše pratimo njihovu suradnju u "Obćoj štedovno-predujmovnoj zadruzi" (Milković je 1898. izabran za ravnatelja, a Magdić za tajnika). No početkom XX. stoljeća započeo je njihov otvoreni sukob, koji će kulminirati 1905. donošenjem Riječke rezolucije i stvaranjem Hrvatsko-srpske koalicije.

Magdić se 1895. priklonio Folnegovićevoj struji, pri čemu su bile ključne ideološke razlike između Franka i Folnegovića. Magdić je kod Folnegovića cijenio spremnost na pregovore s oporbenim strankama radi njihove homogenizacije, ideju sveslavenske uzajamnosti, priklanjanje Mađarima u rješavanju hrvatskoga pitanja postizanjem novoga mađarsko-hrvatskog sporazuma koji bi omogućio ujedinjenje hrvatskih zemalja unutar državne zajednice s Mađarskom. Pregovori bi se vodili na osnovi prirodnoga i povijesnoga prava.⁵⁹

Pravaški raskol omogućio je Magdiću brzi napredak unutar stranačke strukture (1895. nalazimo ga u Središnjem odboru Stranke prava⁶⁰), međutim organizacija stranke na lokalnoj razini odvijala se iznimno teško, što potvrđuju saborski izbori u Varaždinu 1897., kada varaždinska oporba, unatoč stvaranju izborne koalicije između Neodvisne narodne stranke i Stranke prava pod nazivom "Udružena opozicija" početkom ožujka 1897., nije bila u stanju postaviti vlastitoga kandidata. Uzroke takva stanja potrebno je tražiti u velikom pritisku režima, koji nije mogao dovesti u pitanje izbor ministra Josipovića, kandidata Narodne stranke, zatim usporenoj konsolidaciji pravaških redova nakon raskola i općoj stagnaciji Neodvisne narodne stranke, koja je od početka 1890-ih slabo vidljiva na političkoj pozornici banske Hrvatske.

Predizborni pokret u Varaždinu vladajuća Narodna stranka počela je objavom proglašenja u *Varaždinskom vijestniku*, u kojem je službeno demantirala navodne preporuke zagrebačkoga biskupa svećenstvu da agitiraju za oporbene kandidate.⁶¹ Proglas možemo sagledati u kontekstu krize u odnosima Crkve i države zbog glasina o navodnom uvođenju građanskoga braka, iako Khuenova vlada nije najavljivala tu mogućnost, što je postalo prvorazredno političko pitanje tijekom predizborne agitacije koje je usmjerilo svećenstvo prema "Udruženoj opoziciji". Bio je namijenjen prije svega prostoru Varaždinske županije, gdje je utjecaj svećenstva među narodom bio iznimno jak, što se pokazalo presudnim za izborni rezultat Narodne stranke. Nadalje, stanovništvo je uvjeravano da jedino Narodna stranka u Hrvatskoj vodi realnu politiku, temeljenu na zakonskim osnovama, vjernosti dinastiji i domovini, uvijek usmjerenu ostva-

⁵⁸ Pristanak su potvrdili Gustav Petroci (posjednik, kotlar i zvonoljevač), Gjuro Radačić (gostioničar) i Josip Radaković (svećenik). Matković, *Čista stranka prava*, 292.

⁵⁹ "Most k nagodbi", *Hrvatska domovina* (Zagreb), 23. 1. 1896., 1.

⁶⁰ Matković, *Čista stranka prava*, 71.

⁶¹ "Izbornikom narodne stranke na znanje", *Varaždinski viestnik*, 8. 5. 1897., 1.

rivanju općega dobra i kao takva uživa veliku potporu cjelokupnoga naroda i vladara. Njezin predstavnik, ministar Josipović, predstavljan je kao jamstvo ostvarenja svih građanskih zahtjeva. S druge strane, oporba je optuživana za separatizam, destruktivnost, iracionalnost i nestalnost u političkim stavovima.⁶²

Predizborno razdoblje u Varaždinu, obilježeno oporbenom apstinencijom, proteklo je mirno. Osim pokušaja organizacije skupštine od strane socijaldemokrata i prosvjeda u *Obzoru* protiv nezakonitosti u vođenju Josipovićeve agitacije, tijekom koje su trošena državna sredstva u privatne svrhe, drugih oporbenih aktivnosti nije bilo.⁶³ I sam izborni čin protekao je mirno, a završio je jednoglasnom, unaprijed izvjesnom pobjedom vladina kandidata.⁶⁴ Za razliku od Varaždina, veliki proboj oporbe dogodio se u Varaždinskoj županiji, gdje je osvojila šest od osam zastupničkih mandata (redom oporbeni prvaci⁶⁵), što je režim nastojao opravdati žestokom svećeničkom agitacijom protiv zakona o civilnom braku, vlade i oblasti, prijetnjama i napadima na izbornike Narodne stranke i njihovu imovinu diljem čitave županije.⁶⁶

Emfatično pisanje *Varaždinskoga viestnika* o Josipovićevoj pobjedi znatno je splasnulo pod dojmom županijskih rezultata, nakon čega je režim primijenio taktiku razbijanja oporbenoga jedinstva. U komentaru izbornih rezultata stoji da su "... lukavi 'obzoraši' baš majstorski nasamarili svoje političke protivnike, nekadašnje Starčevićijance. Ovi, koji su 'obzoraše' nekad sami proglasili političkim mrtvaci, sad su ih pomogli uzkrisiti. 'Obzoraši' zaposjeli su lukavim ovim manevrom sve kotare, koji su prije bili sigurni za 'pravaše' pa se stoga možemo nadat, da će ih sada 'obzoraši' punim pravom okrstiti političkimi mrtvaci".⁶⁷

3. Početak ponovne afirmacije oporbe u Varaždinu (1898. – 1905.)

Početak afirmacije oporbe na nacionalnoj razini, potvrđene rezultatima saborskih izbora 1897.⁶⁸, na varaždinskom prostoru pratimo u prvoj polovini

⁶² "Zaključak sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije", *Varaždinski viestnik*, 1. 5. 1897., 1.

⁶³ "Kako magjaroni korteširaju", *Obzor* (Zagreb), 30. 4. 1897., 2; "Socijaldemokrati u Varaždinu", *Varaždinski viestnik*, 1. 5. 1897., 2.

⁶⁴ Na izborima za Hrvatski sabor u Varaždinu 1897. u I. kotaru vladin kandidat (Narodna stranka) Imbro Josipović osvojio je (571) 339 glasova bez sudjelovanja oporbenoga protukandidata, uz odaziv 59,3%. Prema: "Izbor saborskog poklisara za grad Varaždin", *Varaždinski viestnik*, 22. 5. 1897., 1-2.

⁶⁵ Kandidati "Udružene opozicije" pobijedili su u Biškupcu (dr. Antun Bauer, NNS), Klanjcu (dr. Šime Mazzura, NNS), Krapini (Juraj Žerjavić, Stranka prava), Pregradi (Tade Smičiklas, NNS) i Zlataru (barun Juraj Rukavina, Stranka prava). U Ludbregu je izabran barun Pavao Rauch kao nezavisni kandidat. "Izbor saborskog poklisara za grad Varaždin", *Varaždinski viestnik*, 22. 5. 1897., 1-2.

⁶⁶ "Poslije izbora", *Varaždinski viestnik*, 29. 5. 1897., 1-2.

⁶⁷ "Izbor saborskog poklisara za grad Varaždin", *Varaždinski viestnik*, 22. 5. 1897., 1-2.

⁶⁸ Oporba je u zadanim okolnostima postigla značajan izborni rezultat osvajanjem 31 mandata, međutim Khuen je poništio čak deset mandata. Nakon ponovljenih izbora broj oporbenih

1898. tiskanjem *Hrvatske pošte*⁶⁹, tjednika bliskog Stranci prava koji se, unatoč cenzuri, uspio održati gotovo devet mjeseci. Sudbinu *Hrvatske pošte* zapečatali su gradski izbori u studenom 1898., kada je razvila agitaciju u korist pravaških kandidata III. izbornog kotara, zahtijevajući demokratizaciju izbornoga sustava i ograničavanje autokracije velikoga župana. Uslijed sudskih zabrana, pritiska na uredništvo i tiskaru list je početkom prosinca 1898. bio obustavljen.⁷⁰

Gradski izbori (tj. obnova polovine Gradskoga zastupstva)⁷¹ početkom studenoga 1898. označili su početak intenzivnijega razvoja političke diferencijacije i stranačkih borbi na varaždinskom prostoru. Za režim neočekivani predizborni pokret počeo je kratkim člankom u *Hrvatskoj pošti* u kojem se poziva nacionalno osviješteno varaždinsko građanstvo da se probudi "iz nehajstva i driemeža" i da po uzoru na Zagreb pokrene skupštinski pokret te istakne svoje kandidate koji će raditi "za pravu narodnu hrvatsku stvar".⁷² Dakle, pozvane su sve oporbene stranke na suradnju koja je na lokalnoj razini, s više ili manje uspjeha, funkcionirala do 1904. godine. Uslijedio je odgovor "jednog izbornika" u režimskom *Varaždinskom viestniku* u kojem se ističe da gradska zastupstva nisu mjesto za političke rasprave, nego je to isključivo Hrvatski sabor. Prema autoru, gradski zastupnici moraju biti prije svega "ozbiljni i triezni muževi", pozvani na racionalno gospodarenje gradskom imovinom, što je karakteristika dosadašnjih, već upućenih u poslovanje i zakonske regulative zastupstva, stoga se predlagao izbor istih, tj. "istupajućih".⁷³ Riječ je o "pragmatičkim" stavovima unaprijed dogovorenih imena velikoga župana Rubida i njegovoj proklamaciji: "Bez politike u Gradsko zastupstvo!" koji su izazvali oštru oporbenu reakciju, prije svega kritiku izbornoga sustava temeljenog na poreznoj snazi izbornika,

sabornika smanjio se na 26. Stjepan Matković, "Izbori za Hrvatski sabor 1897. godine: afirmacija Khuenove autokracije", *Časopis za suvremenu povijest* 13 (1997), br. 3: 469-491.

⁶⁹ List je tiskan u Platzerovoj tiskari pod uredništvom Frana S. Lehpamera, koji će od 1904. do 1912. uređivati *Naše pravice* vlasnika i izdavača dr. Pere Magdića.

⁷⁰ "U oči gradskih izbora", *Hrvatska pošta*, 2. 11. 1898., 1; "Gradski izbori u Varaždinu", *Hrvatska pošta*, 16. 11. 1898., 1; "Malo odgovora jednom izbornom protestantu", *Hrvatska pošta*, 23. 11. 1898., 5; "U ime njegova veličanstva", *Hrvatska pošta*, 14. 12. 1898., 1.

⁷¹ Prema Zakonu o ustroju gradskih općina od 21. lipnja 1895., Grad Varaždin pripadao je III. kategoriji gradova i imao pravo na izbor trideset zastupnika. Grad je bio jedinstvena izborna jedinica koja se dijelila na tri "izborničtva" (izborna kotara), ovisno o visini uplaćenoga poreza. Što se tiče Varaždina, u I. izborni kotar ulazili su izbornici koji su plaćali najmanje 250 forinti izravnoga poreza i 40 forinti tecivarine IV. razreda, zajedno s prirezom, a birali su dvanaest zastupnika. U II. izborni kotar ulazili su izbornici koji su plaćali izravni porez u iznosu od 70 do 250 forinti, s pravom biranja deset zastupnika, a u III. izborni kotar ulazili su oni koji su plaćali manje od 70 forinti, s pravom izbora osam zastupnika. Takav je sustav zahtijevao vođenje veoma preciznih poreznih popisa na temelju kojih su sastavljane izborne liste, koje su postavljane na javna mjesta tri tjedna prije izbora. Prigovore na sastav izbornih listi rješavao je posebni odbor, sastavljen od gradskih zastupnika, u roku od osam dana. Izborom je upravljao izborni odbor, uz nadzor vladina povjerenika. Glasalo se osobno i javno. Mandat gradskoga zastupnika trajao je šest godina uz rotaciju polovine gradskih zastupnika svake treće godine. "Zakon od 21. lipnja 1895.," § 25, § 31 - § 34, § 38 - § 48, 223, 225-231.

⁷² "Gradski izbori", *Hrvatska pošta*, 19. 10. 1898., 3.

⁷³ "Varaždin, 11. listopada 1898", *Varaždinski viestnik*, 22. 10. 1898., 1.

čija su sredstva ionako namijenjena Ugarskoj, zahtijevajući jednaka izborna prava za sve građane-izbornike, ali i kritiku izbornika koji se pri izbornom činu ne vode razumom, moralom i domoljubljem, nego glasaju po preporuci. Nadalje, ističu se primjeri velikih europskih gradova u kojima je politički pluralizam u gradskim zastupstvima jamstvo demokratizacije i napretka javnoga života.⁷⁴ Sljedeća dva broja *Hrvatske pošte* bila su zaplijenjena.

U danim okolnostima oporba je postigla značajan uspjeh osvojivši šest od petnaest zastupničkih mandata: četiri u III. izbornom kotaru, prema kojem je bilo usmjereno oporbeno djelovanje zbog njegove strukture nezavisnih izbornika, jedan u II. izbornom kotaru (dr. Magdić, Stranka prava) i jedan u I. izbornom kotaru (Ivan Nepomuk Petrović, Neodvisna narodna stranka).⁷⁵

Magdićev izbor bio je iznenađenje za režim zbog percepcije njegove osobe kao stranca u Varaždinu (u travnju 1898. otvorio je odvjetničku kancelariju, a četiri mjeseca poslije zatražio je dodjelu zavičajnosti) i pobjede u II. izbornom kotaru nad Vjekoslavom Lutterotijem, ravnateljem električne centrale i bliskim suradnikom gradonačelnika Breitenfelda, unatoč visokom postotku činovništva u njegovoj strukturi (48,1%), koje je izborna prava steklo svojim zanimanjem, što ga je obvezivalo na izlazak na izbore i politički usmjeravalo prema vladinim kandidatima. Bilo je jasno da režim neće dopustiti ulazak u Gradsko zastupstvo članu Glavnoga odbora Stranke prava, stoga su zbog navodnih nepravilnosti poništeni izbori u II. izbornom kotaru.⁷⁶ U isto su vrijeme iz redova ČSP-a dolazili neargumentirani napadi na Magdića i optužbe za antisemitizam, organizaciju antisemitskoga društva i narušavanje tolerantnoga odnosa prema pripadnicima židovske vjeroispovijedi u Varaždinu, što je trebao biti dodatni razlog odbijanja verifikacije njegova zastupničkoga mandata te pokušaj njegove moralne i političke diskreditacije.⁷⁷

Ponovljene izbore u II. izbornom kotaru u prosincu 1898. obilježio je visoki postotak odaziva (87,1%) i nova Magdićeva pobjeda, izborna u užem izboru protiv Dragutina Balogha, kr. kotarskog predstojnika, kandidata Narodne stranke, što je pokazatelj popuštanja stege među činovništvom (preko trideset

⁷⁴ "Izbori gradskih zastupnika", *Hrvatska pošta*, 26. 10. 1898., 1.

⁷⁵ Izabrani zastupnici prema izbornim kotarevima bili su: I. izborni kotar – Ivan Nepomuk Petrović (Neodvisna narodna stranka), posjednik (47); Vinko Koterba (Narodna stranka), trgovac i posjednik (46); David Hönigsberg (Narodna stranka), trgovac (45); Ferdo Paar (Narodna stranka), trgovac (42) i Matija Schrenk (Narodna stranka), posjednik (41); III. izborni kotar – Antun Cmrečki, gostioničar (ČSP); Stjepan Novaković, obrtnik, predsjednik varaždinske krojačke zadruge (ČSP); Josip Gjurasek, mesar (Stranka prava); Franjo Eršeg, posjednik (Stranka prava) i Felix Udl, knjigovođa Županijske štedionice (Narodna stranka). HR-DAVŽ-16-GPV, Izborni spisi za gradske zastupnike 1883 – 1914, Izborni zapisnik, 1898.

⁷⁶ Grupa građana – ravnatelj električne centrale Vjekoslav Lutteroti, gradski činovnik Aleksije Kokotec, ravnatelj pučkih dječakih škola Adolfo Wissert i učitelj Stjepan Krolec – podnijela je niz prigovora na izbore u II. izbornom kotaru koji su doveli u pitanje njihovu regularnost, iako su tijekom izbornoga čina u gradskoj vijećnici bili i veliki gradski župan i načelnik, koji nisu imali primjedbi na izborni postupak. *Isto*, br. 13 535, 1898.

⁷⁷ "Sjednica gradskog zastupstva", *Hrvatska pošta*, 7. 12. 1898., 3-4.

činovnika glasalo je za Magdića)⁷⁸, suradnje oporbenih stranaka na lokalnoj razini, svijesti srednjega građanskog sloja, napose trgovaca, da Narodna stranka ne može zaštititi njihove interese i potvrda Magdića kao oporbenoga vođe u Varaždinu na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće. Veliku ulogu u homogenizaciji oporbenih glasača odigrao je tjednik *Hrvatska pošta*, koji je u nemogućnosti održavanja skupštinskoga pokreta postao glavno sredstvo oporbene agitacije.

U prvo je vrijeme Narodna stranka nastojala marginalizirati važnost gradskih izbora, izbornih rezultata te negirati postojanje oporbenih stranaka u Varaždinu tvrdeći da je riječ o skupini ljudi (upotrebljavaju se izrazi: "izvjestna strana", "stanovita frakcija") "kojim se hoće da vraguju" i kojima je stalo "do malo komedije"⁷⁹. Uzroci ponovne pobjede oporbenoga kandidata u II. izbornom kotaru (tzv. činovnički kotar), i to glasovima samih činovnika, pronađeni su u bezobzirnoj uličnoj agitaciji oporbe, nekolegijalnom i nesolidarnom ponašanju činovnika kao posljedice nesporazuma i obmane onih koji su to isto činovništvo nebrojeno puta izvrgnuli ruglu.⁸⁰

Kao pravnik, Magdić je svoj politički rad u Gradskom zastupstvu (1898. – 1904.) temeljio na legalnosti podnoseći niz predstavki, reklamacija i prigovora državnim i lokalnim tijelima vlasti zbog nezakonitosti prilikom revizija izbornih lista (osim nedosljednosti u poreznom statusu, na izborne liste uvrštavane su osobe koje nisu posjedovale državljanstvo, zavičajnost i prebivalište), kršenja gradske autonomije, prevelikih novčanih primanja gradonačelnika i dr. Njegov prijedlog o oduzimanju titule počasnoga građanina Varaždina bivšem ugarskom ministru-predsjedniku Desideru Bánffyju zbog protuhrvatskih izjava izrečenih u Ugarsko-hrvatskom saboru tijekom proračunske rasprave 1904. podržali su gradski zastupnici ČSP-a Andro Kišićek i Stjepan Novaković, što je jedna od posljednjih suradnji Magdića i frankovaca.⁸¹

Posljednji saborski izbori za Khuenove vladavine 1901. bili su iznimno nepovoljni za čitavu hrvatsku oporbu.⁸² U Varaždinskoj županiji osvojila je tek jedan mandat (dr. Fran Vrbanić, Ujedinjena opozicija, pregradski kotar). U gradu Varaždinu potvrđena je dominacija Narodne stranke i njezina kandidata I. Josipovića.⁸³

⁷⁸ Rezultati ponovljenih izbora u II. izbornom kotaru 19. prosinca 1898. bili su sljedeći: od 318 upisanih izišlo je 260 izbornika, a izabrani su Josip Srkulj, posjednik (248), dr. Beil, gradski fizik (139), Antun Vollmayer, trgovac drvima (169) i Vjekoslav Novotny (184). Između Dragutina Balogha (127) i Pere Magdića (127) proveden je uži izbor na kojem je Magdić dobio 165, a Balogh 135 glasova. Verifikacija Magdićeva mandata bila je jednoglasna. HR-DAVŽ-16-GPV, Zapisnici sjednica poglavarstva, zastupstva i pojedinih odbora 1852 – 1918, 16. 1. 1899., § 3; "Obsjenjivanje", *Varaždinski viestnik*, 2. 1. 1899., 1-2.

⁷⁹ "Poslije gradskih izbora", *Varaždinski viestnik*, 12. 11. 1898., 1.

⁸⁰ "Obsjenjivanje", *Varaždinski viestnik*, 2. 1. 1899., 1-2.

⁸¹ "Prigovori građana proti proračunu grada Varaždina za godinu 1904.", *Naše pravice*, 4. 2. 1904., 3; "Konačni uspjeh reklamacija protiv saborskih listina", *Naše pravice*, 9. 4. 1904., 6.

⁸² Od sedamdeset oporbenih kandidatura osvojeno je samo trinaest mandata (Ujedinjena opozicija deset, ČSP dva, jedan nezavisni mandat) nasuprot 75 mandata Narodne stranke.

⁸³ Na izborima za Hrvatski sabor u Varaždinu 1901. u I. izbornom kotaru vladin kandidat (Narodna stranka) Imbro Josipović osvojio je 326 glasova, a oporbeni kandidat Vinko Koterba (Ujedinjena opozicija) 67 glasova. Prema: "Poslije izbora", *Varaždinski viestnik*, 9. 11. 1901., 1-2.

Zbog slabosti i neorganiziranosti oporbe, nepostojanja vođe koji bi homogenizirao nezavisno građanstvo, Magdić se odlučio za rješenje koje je u konačnici završilo potpunim neuspjehom. Na njegovu inicijativu i nagovor, varaždinski trgovac i posjednik, dugogodišnji gradski zastupnik, predsjednik Županijske štedionice i prisjednik Trgovačkoga suda u Varaždinu, jedan od najbogatijih i najuglednijih varaždinskih građana (prema uplati poreza za 1891., nalazio na devetom mjestu s uplaćenim iznosom od 1.900 forinti), dobrotvor i istaknuti pripadnik Narodne stranke Vinko Koterba prihvatio je kandidaturu Ujedinjene opozicije. Magdić je igrao na kartu iznimnoga ugleda koji je Koterba uživao u Varaždinu, njegova razočaranja politikom Narodne stranke, koja nije bila u stanju zaštititi poslovne interese domaćih trgovaca, te razdvajanja narodnjačkih glasova.

Režimski *Varaždinski viestnik* nastojao je ublažiti štetu izazvanu Koterbinom kandidaturom, tumačeći je trenutkom njegove slabosti zbog poslovne krize u kojoj se nalazio, uz isticanje da Koterba nikada nije prestao biti član Narodne stranke, što je izazvalo kolebljivost i nepovjerenje među oporbenim i nezavisnim izbornicima.⁸⁴ Za razliku od prethodnih lokalnih izbora, režim ništa nije prepustio slučaju, stoga su se poduzimale brojne represivne mjere koje su pobjedu vladina kandidata učinile izvjesnom: od zabrane oporbenoga tiska, nemogućnosti organizacije predizborne agitacije i skupštinskoga pokreta do pritiska na izbornike i discipliniranja činovništva.

Poražavajući rezultati Udružene opozicije na saborskim izborima prisilili su njezino vodstvo na pregovore s ostalim oporbenim strankama državno-pravne orijentacije radi stvaranja jedinstvene oporbene stranke s jedinstvenim programom, vodstvom i jednim glasilom, pri čemu je fuzija pravaštva bila ključna u postizanju zadanih ciljeva. Početkom 1903. spojile su se Neodvisna narodna stranka i Stranka prava u "Hrvatsku opoziciju", koja je ubrzo preimenovala u "Hrvatsku stranku prava" (HSP), čiji su program (Državnopravni program Hrvatske sjedinjene opozicije iz 1894., zahtjevi za reformu izbornoga zakona, financijsku samostalnost, zaštitu seljačkoga posjeda, obrtnika i radnika, osobne i političke slobode) podržali i pojedini pripadnici Napredne omladine (braća Radić, Ivan Lorković, Milan Heimerl, Većeslav Wilder i dr.). Idući korak u fuziji pravaštva onemogućili su narodni pokret 1903. i ideološke razlike između HSP-a i ČSP-a, napose koncepcije južnoslavenskoga povezivanja i narodnoga jedinstva Hrvata i Srba, koje su ČSP-u bile neprihvatljive.⁸⁵

3.1. Uloga dr. Magdića u narodnom pokretu 1903. u Varaždinu

U proljeće 1903. bansku Hrvatsku zahvatio je nacionalni pokret širih razmjera koji je bio usmjeren protiv mađarskoga hegemonizma i Khuenova

⁸⁴ "U oči izbora", *Varaždinski viestnik*, 2. 11. 1901., 1.

⁸⁵ O pregovorima o ujedinjenju hrvatske oporbe na početku XX. stoljeća vidi: Cipek, Matković, *Programatski dokumenti*, 65-66.

sustava vladavine sa zahtjevom za obranu "hrvatskih pravica": financijska i gospodarska samostalnost Hrvatske, opće pravo glasa, smanjenje poreznoga opterećenja i novačenja, poštovanje nagodbenoga zakona o hrvatskom jeziku, uporaba hrvatskih naziva i simbola u zajedničkim uredima i dr.⁸⁶ Radi se o zbivanjima koja su temeljito promijenila političke odnose na hrvatskom prostoru i naznačila procese tijekom kojih će se u hrvatsku naciju integrirati novi, širi građanski slojevi, radništvo i seljaštvo, što je proces sporoga kretanja prema "masovnom društvu", odnosno početke procesa "nacionalizacije masa".

Odjeci zagrebačkih javnih skupova održanih početkom ožujka 1903. u organizaciji sveučilišne omladine i oporbenih stranaka, na kojima se okupljalo nekoliko tisuća ljudi, sporo su prodirali na varaždinski prostor. Prve naznake oporbenoga gibanja u Varaždinu vidljive su početkom travnja 1903., kada je Josip Krefl zatražio dozvolu za održavanje velike javne skupštine na Kapucinskom trgu na kojoj se trebalo raspravljati o financijskoj nezavisnosti Hrvatske u odnosu na Ugarsku i najavljenim vojnim reformama.⁸⁷ Zabrana održavanja javne skupštine, Magdićeva interpelacija u Gradskom zastupstvu protiv te zabrane i krvavi događaji u Zaprešiću⁸⁸ potaknuli su daljnje širenje nezadovoljstva i protumađarskoga raspoloženja.

Prvu etapu narodnoga pokreta u Varaždinu (od sredine travnja do početka srpnja 1903.) obilježila su javna okupljanja seljaka iz okolnih sela, sitnih obrtnika, šegrta i kalfi u organizaciji varaždinskih socijaldemokrata usmjerenih protiv lokalnih vlasti (pokušaj zauzimanja gradske vijećnice), zatim brojna oštećivanja privatne i općinske imovine (razbijanje prozora na kućama istaknutih pripadnika Narodne stranke, gradske i županijske uprave i činovnika te željezničke infrastrukture, koja je smatrana glavnim sredstvom mađarizacije i gospodarskoga pritiska, što se očitovalo u tarifnoj politici podređenoj mađarskom kapitalu) te sukobi s vojskom i nasilno gušenje nezadovoljstva.⁸⁹

Lokalne vlasti odgovorile su uvođenjem policijskoga sata, zatvaranjem šegrtske škole, zabranom svakog izvanrednog okupljanja stanovništva i širenja lažnih vijesti, zatvaranjem i procesuiranjem najradikalnijih izgređenika. U

⁸⁶ U proljeće 1903. izbile su demonstracije u svim većim hrvatskim gradovima. U svibnju je pokret zahvatio Hrvatsko primorje, Gorski kotar, križevačko-bjelovarski kraj, Podravinu i Međimurje. Snažan odjek imao je u Dalmaciji, u određenoj mjeri u Istri, Bosni i Hercegovini i hrvatskom iseljeništvu zahvaljujući informacijama koje je o zbivanjima u Hrvatskoj donosio inozemni tisak. Ljubomir Antić, "Narodni pokret 1903. i čileanski Hrvati", u: *Hrvatski iseljenički zbornik*, ur. Vesna Kukavica (Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, 2003), 119-127; Ljubomir Antić, "Odjek narodnog pokreta 1903. u inozemnom tisku", *Časopis za suvremenu povijest* 37 (2005), br. 3: 695-712; Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848. – 2000.*, sv. 2 (Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Hrvatski državni sabor; Dom i svijet, 2000-2001), 339.

⁸⁷ HR-HDA-78-PRZV, kut. 681, br. 1722, 1903.

⁸⁸ O krvavim događajima na kolodvoru u Zaprešiću 11. travnja 1903. koji su uslijedili nakon seljačkih demonstracija, skidanja mađarske zastave s kolodvorske zgrade i vojne intervencije sa smrtnim posljedicama vidi: Marijan Katušić, "Narodni pokret 1903. u Zaprešiću", *Muzejski vjesnik* 16 (1993): 81-84; Marijana Schneider, "Događaji u Zaprešiću 1903. godine prema dokumentima, novinskim izvještajima i sjećanjima suvremenika", *Historijski pregled* 4 (1954): 36-46.

⁸⁹ HR-HDA-78-PRZV, kut. 681, br. 184, br. 3638, 1903.

varaždinskom zatvoru nalazilo se preko tristo uhićenih osoba. Zbog teških higijensko-zdravstvenih prilika, u pretrpanom zatvoru izbila je griza. Da bi upozorio na težak položaj zatvorenika, Magdić je zatražio održavanje javne skupštine, zahtijevajući da se uhićeni ili puste na privremenu slobodu do donošenja pravomoćne presude ili da se smjeste u prostorije koje bi zadovoljavale minimum zdravstveno-higijenskih propisa.⁹⁰

Tijekom lipnja 1903. narodni pokret počeo se poput požara širiti Varaždinskom županijom, od zapadnih prema istočnim dijelovima, gdje se dogodio dramatičan i iznimno krvav finale (tzv. Kunovečka buna)⁹¹. Nemire u zlatarskom kotaru poticala je oporbena inteligencija, osobito svećenstvo, koja je bila duhovno povezana sa Zagrebom. Najzapadniji, pogranični dijelovi županije bili su pod snažnim utjecajem slovenskoga nacionalnog pokreta u južnoj Štajerskoj. Kotarska oblast u Ivancu bila je prisiljena uvesti izvanredne mjere. Zbog silovitih je nemira u ludbreškom kotaru proglašen prijeki sud.⁹²

Da prikrije sudjelovanje varaždinskih građana u nemirima, Rubido je u izvještaju upućenom banu Teodoru Pejačeviću (Khuen je 27. lipnja 1903. razriješen banske dužnosti) prikazao događaje isključivo kao nasilne seljačke izgrede protiv Narodne stranke i njezinih izbornika potaknute iz zagrebačkih oporbenih krugova povodom predstojećih parlamentarnih izbora.⁹³ Kao vođu varaždinske oporbe i idejnoga začetnika travanjskih i lipanjskih zbivanja istaknuo je Magdića, čije je djelovanje tijekom nereda ocijenio politikantskim s ciljem vlastite promocije, međutim, gledajući dugoročno, okarakterizirao ga je kao opasnoga političkog protivnika.⁹⁴

Promjenom na banskoj stolici donekle je popustio čvrsti stisak vlasti, stoga tijekom listopada 1903. pratimo razvoj nadziranoga skupštinskog pokreta diljem banske Hrvatske. Na javnim skupštinama, uz već poznate nacionalne i demokratsko-liberalne zahtjeve, dio hrvatske oporbe, osobito iz redova HSP-a, počeo je iznositi ideje o slavenskoj uzajamnosti i nužnosti hrvatsko-srpske sloge u borbi protiv režima (slične smjernice dolazile su iz

⁹⁰ *Isto*, br. 4297, 1903.

⁹¹ Nakon proglašenja prijekoga suda u selu Kunovcu došlo je 26. lipnja 1903. do pobune seljaka. Vojna satnija pod zapovjedništvom kapetana Mizlera i odred 53. pukovnije pod zapovjedništvom poručnika Wurma opkolili su demonstrante i otvorili vatru na njih. Ubijeno je petero seljaka, a sedmero teško ranjeno, među kojima i jedna žena. *Isto*, kut. 682, br. 3769, 1903.; Hrvoje Petrić, "O seljačkom pokretu u Podravini 1903. godine: Kunovečka buna i ostala seljačka gibanja", *Časopis za suvremenu povijest* 37 (2005), br. 3: 653-664.

⁹² HR-HDA-78-PRZV, kut. 682, br. 3628, br. 3301, br. 3303, br. 4909, br. 5707, 1903.

⁹³ U izvještaju o travanjskim i lipanjskim zbivanjima u Varaždinu upućenom banu Khuenu, Rubido je prešutio pogrdne nazive ("Kurva Héderváry, Rückzug Breitenfeld!") i pozive na ostavku koje su demonstranti uzvikivali banu i velikom županu usmjerivši ih prema gradonačelniku Breitenfeldu i varaždinskim "mađaronima". U pokušaju minoriziranja značenja događanja 1903. smatrao je da sudionike (u izvještaju ih naziva "ruljom" i "svjetinom"), kao pripadnike najnižih društvenih slojeva, može slomiti silom i ponovno uspostaviti javni red i poredak. *Isto*, br. 3628, 1903.

⁹⁴ *Isto*, br. 4141, 1903.

srpskih stranaka u Hrvatskoj), što je bio uvod u politiku "novoga kursa" i stvaranje Hrvatsko-srpske koalicije. Jedan od masovnijih javnih skupova održan je 25. listopada 1903. u varaždinskoj kazališnoj restauraciji, u organizaciji dr. Magdića, na kojem se, prema procjeni *Obzora*, okupilo oko 10 tisuća ljudi: varaždinskih građana, seljaka iz okolnih sela i svećenika iz svih župa Varaždinske županije.⁹⁵ Masovnost i nazočnost čelnika hrvatskih oporbenih stranaka – dr. Marijana Derenčina, dr. Augusta Harambašića, dr. Bože Vinkovića i Jure Čveka (HSP); Stjepana Radića i Milana Krištofa (Napredna omladina); Ljudevita Pasarića i Frana Lehamera (Socijaldemokratska stranka) i Jurja Tomca (ČSP) – trebale su pokazati snagu i slogu ujedinjene hrvatske oporbe. Skupština se održavala u ozračju naknadnih saborskih izbora u Zlataru u kolovozu 1903., koji su zaoštrili odnose između ČSP-a i HSP-a, ali i unutar HSP-a⁹⁶, odluke vodstva ČSP-a od 11. listopada 1903. o nastavku pregovora s hrvatskom oporbom i zaključka Središnjega odbora HSP-a od 17. listopada 1903. o nemogućnosti pravaškoga ujedinjenja.⁹⁷ Presudnu ulogu u njegovu odbacivanju odigrao je Mazzura, urednik *Obzora*, koga su podržali Tuškan, Vinković i Magdić.⁹⁸

Skupština je završila jednoglasno usvojenom rezolucijom sljedećega sadržaja: (1.) Temeljni je zadatak jedinstvene Hrvatske stranke prava obrana hrvatskoga državnog i narodnog prava svim zakonitim sredstvima, što je ujedno i zadatak svakog narodnog zastupnika u Hrvatskom i Ugarsko-hrvatskom saboru; (2.) Uvođenje općega prava glasa, bez obzira na imovinski cenzus, potpune slobode izbora, tiska, sastajanja, osobnoga i imovinskoga integriteta, što uključuje i nepovredivost pisma. Osnivanje upravnoga suda sa sjedištem u Zagrebu, uvođenje porote za tiskovne delikte i donošenje zakona o nezavisnosti sudaca; (3.) Uspostava isključive nadležnosti Hrvatskoga sabora i vlade nad financijskom upravom i zakonodavstvom; (4.) Ujedinjenje cjelokupne hrvatske oporbe u Hrvatsku stranku prava na temelju državno-pravnoga programa iz 1894., ponovno potvrđenog na sastanku vodećih oporbenih političara 29. siječnja 1903. godine.⁹⁹

Iz sadržaja rezolucije vidljivo je da je vodstvo HSP-a, unatoč postojanju određenih suprotnosti, postiglo konsenzus u dvije temeljne točke djelovanja: Program iz 1894., koji je percipiran kao izraz "čiste" pravaške ideologije,¹⁰⁰ i

⁹⁵ *Varaždinski viestnik* donio je izvještaj o narodnoj skupštini tek na trećoj stranici. U izvještaju se spominje prisutnost 3000 sudionika. "Pučka skupština u Varaždinu", *Varaždinski viestnik*, 31. 10. 1903., 3-4.

⁹⁶ Na naknadnim saborskim izborima u Zlataru 26. kolovoza 1903. kandidirala su se dvojica pravaša: Eugen Kumičić i Juraj Rukavina. Protiv Kumičićeve kandidature, ali i dijela vodstva HSP-a koji ju je u ime pravaške sloge podupro, oštro su istupili Frano Supilo i dr. Magdić strahujući od Frankove prevlasti nad banovinskom oporbom, što bi zaustavilo početak kretanja prema politici "novoga kursa". Matković, *Čista stranka prava*, 182-183.

⁹⁷ Cipek, Matković, *Programatski dokumenti*, 464-466.

⁹⁸ Rene Lovrenčić, *Geneza politike "novog kursa"* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1972), 179.

⁹⁹ *Velika narodna skupština u Varaždinu, održavana dne 25. listopada 1903. u prostorijama kazališne restauracije* (Zagreb: Tisak Dioničke tiskare, 1903).

¹⁰⁰ "Čista" pravaška ideologija bila je 1894. stvar prošlosti, zapravo je riječ o programu koji

siječanjska rezolucija iz 1903., kojom je ujedinjena hrvatska oporba, ali bez ČSP-a, stoga je skupština imala ulogu konsolidacije redova unutar HSP-a i javnoga isticanja koalicijske sloge i jedinstva. Nazočnost Jurja Tomca bila je nominalna jer on nije pripadao najužem vodstvu ČSP-a, stoga nije imao mandat za pregovore o pravaškom ujedinjenju. Zapravo, iz zaključaka je vidljivo da se o ujedinjenju nije raspravljalo, međutim nisu se ni javno iznosila prijeporna pitanja koja su onemogućivala pravaško ujedinjenje (ideja slavenske uzajamnosti i nužnost političkoga sporazuma sa Srbima u okviru hrvatskoga državnog prava).

Analizirajući ulogu dr. Magdića u narodnom pokretu 1903., zamjetna su njegova nastojanja da se nametne za vođu oporbe i nezavisnoga građanstva u Varaždinu. U danim okolnostima smatrao je skupštinski pokret temeljnim sredstvom političke borbe. Vrhunac njegova političkoga rada bila je velika narodna skupština u Varaždinu 25. listopada 1903., koja je potvrdila jedinstvo unutar HSP-a i nemogućnost pridruživanja ČSP-a.

3.2. *Magdićeve Naše pravice u kontekstu stranačke ideologije*

Nakon nekoliko neuspješnih pokušaja u razdoblju Khuenova režima, Magdić je u suradnji s Vinkovićem početkom veljače 1904. pokrenuo *Naše pravice*, glasilo HSP-a u Varaždinu¹⁰¹. Iako pritisnut dugovima i egzistencijalnim brigama za obitelj, Magdić je ušao u financijski veoma riskantan posao, prikazavši ga kao vlastitu žrtvu za bolju budućnost "premilo otačbine Hrvatske".¹⁰² Uviđajući važnost stranačkoga tiska za oblikovanje javnoga mišljenja i političku agitaciju, list je namijenio obrtnicima, radnicima i seljacima u Varaždinu i Hrvatskom zagorju, čija je snaga došla do izražaja u narodnom pokretu 1903. i koji bi činili moguću izbornu bazu na prijevremenim parlamentarnim izborima jer su oporbeni krugovi očekivali njihovo raspisivanje u srpnju 1904. godine.¹⁰³

Ideološki, list je zastupao idejna načela HSP-a: obranu nacionalnih interesa na temelju hrvatskoga državnog prava, protivljenje "mađaronstvu", oživotvorenje hrvatsko-srpske sloge i ideje slavenske uzajamnosti, prije svega prema "jednokrvojnoj braći" Slovincima u Koruškoj, Štajerskoj i Kranjskoj, demokrati-

je stajao između "subdualizma" ili "reformnoga dualizma" i trijalizma. Gross, *Povijest pravaške ideologije*, 279-280.

¹⁰¹ Politički razvoj *Naših pravica*, koje su izlazile u iznimno turbulentnom desetljeću hrvatske povijesti (od 4. veljače 1904. do 13. kolovoza 1914.), možemo podijeliti na dva razdoblja: od 1904. do 1907. list je izlazio kao glasilo Hrvatske stranke prava, čiji je *spiritus movens* bio Magdić, vlasnik i glavni urednik, a od 1907. do 1914. list je deklariran kao službeno glasilo Hrvatsko-srpske koalicije (od 1910. navodi se kao glasilo Hrvatske ujedinjene samostalne stranke). U tom je razdoblju uredništvo lista preuzeo Odbor koaliranih stranaka u Varaždinu. Do 21. travnja 1904. izlazio je dvaput mjesečno (prvoga i trećega četvrtka u mjesecu), a od 5. svibnja 1904. kao tjednik.

¹⁰² "Kako su postale Naše pravice", *Naše pravice*, 4. 2. 1904., 2.

¹⁰³ "Izbori na vidiku", *Naše pravice*, 3. 3. 1904., 1.

zaciju političkoga sustava (sloboda tiska, govora, okupljanja, proširenje izbornoga prava i dr.). Temeljni politički cilj kojemu je trebalo usmjeriti cjelokupnu narodnu energiju bila je borba za ujedinjenje hrvatskih zemalja i okupljanje čitavoga hrvatskog naroda pod zajedničkom vladom i hrvatskim kraljem, pri čemu su u nacionalno-integracijski prostor ulazili Hrvatska, Slavonija, Međimurje, Dalmacija, Istra, Rijeka te Bosna i Hercegovina. Posebnu je pozornost Magdić posvećivao širenju nacionalno-integracijske ideologije u Međimurju, nazivajući ga "bisernom krunom Hrvatske", što je potvrdio osobnim sudjelovanjem u njegovu oslobođanju 1919. godine.¹⁰⁴

Na kraju uvodnoga proglasa, parolom "svoj k svojem", obećao je čitateljima ustrajno podupiranje stranačke politike, ali i "oštar bič" u beskompromisnoj borbi protiv onih koji vode protunarodnu politiku, misleći prije svega "samo za se i svoj trbuh", što se odnosilo na ČSP i Franka, s kojima se oštro politički obračunavao na stranicama lista smatrajući da svoje osobne interese prelamaju preko sudbine čitavoga naroda.¹⁰⁵

3.3. Izbori 1904. – diferencijacija političke scene na varaždinskom prostoru

Od početka ožujka 1904. osnažena hrvatska oporba prizivala je raspisivanje izvanrednih saborskih izbora kojima bi se uspostavili novi politički odnosi u postkhuenovskom razdoblju, međutim režim je takvu mogućnost *a priori* odbacio. Ban Pejačević bio je prisiljen raspisati dopunske izbore za velikogorički, zlatarski, biškupečki i ivanečki kotar, čiji su zastupnički mandati bili ispražnjeni smrću zastupnika ili polaganjem zastupničkoga mandata. Hrvatska stranka prava kalkulirala je s Magdićevom kandidaturom u zlatarskom i biškupečkom kotaru, procjenjujući snagu protukandidata i političko ozračje u kotarevima. Odnosi među pravaškim strankama na lokalnoj razini tada su bili već znatno narušeni. U *Našim pravicama* provlačila se tvrdnja da će "gromovnik" (misli se na velikoga župana Rubida, op. a.) spriječiti Magdićev veoma izgledan ulazak u Sabor i Gradsko zastupstvo. Zbivanja tijekom lokalnih i parlamentarnih izbora u Varaždinu i Varaždinskoj županiji idu u prilog toj tezi.

Neposredno prije dopunskih parlamentarnih izbora 17. rujna 1904., održani su izbori polovine vijećnika županijske skupštine, na kojima su u svih osam kotareva pobijedili oporbeni kandidati, što je pokazatelj jačanja srednjega sloja seljaštva s pravom glasa, koji se pod utjecajem lokalnoga svećenstva priklonio oporbi. U krapinskom su kotaru izabrani trgovac iz Krapine Lacko Hudjek, župnik u Konobi J. Vöröš i odvjetnik iz Varaždina dr. Pero Magdić. Kotarski predstojnik Eduard Schmidt uložio je pritužbu protiv Magdićeva izbora

¹⁰⁴ U svakom broju *Naših pravica* tiskano je više priloga vezanih uz prosvjećivanje međimurskih Hrvata u nacionalnom duhu. U listu je postojala stalna rubrika "Razgovor s međjumurskim Hrvatima". Od 52. broja 1905. (20. 12. 1905.) u nastavcima je izlazila "Poviest Međjumurja" dr. Rudolfa Horvata.

¹⁰⁵ "Što ćemo i kako ćemo", *Naše pravice*, 4. 2. 1904., 2; "Pameti, pameti, pameti!", *Naše pravice*, 22. 9. 1904., 1-2.

uz obrazloženje da je Zakonom o ustroju gradskih općina od 21. lipnja 1895. Varaždin, županijsko administrativno središte, izdvojen kao zasebna oblast, pa Magdić kao stanovnik grada Varaždina ne može biti biran u županijsku skupštinu. Uslijedilo je pravno nadmudrivanje između dviju strana o pripadnosti, odnosno nepripadnosti grada Varaždina Varaždinskoj županiji, koje je potrajalo do kraja 1904., kada je županijski verifikacijski odbor odbio potvrditi Magdićev županijski mandat.¹⁰⁶

Dopunski saborski izbori u biškupečkom kotaru, nakon polaganja mandata grofa Marka Bombellesa u lipnju 1904. i šestomjesečnoga odugovlačenja, raspisani su za 3. prosinca 1904. godine. Kandidatu ČSP-a (tada je službeni naziv stranke Starčevićeva hrvatska stranka prava) Jurju Tomcu¹⁰⁷, župniku u Sv. Ivanu Žabnu, Središnji odbor HSP-a suprotstavio je Magdića, koga je javno podržalo jedanaest svećenika, članova stranačke kotarske organizacije.¹⁰⁸ Situacija u kojoj je gotovo cjelokupno kotarsko svećenstvo istupilo protiv kandidata od kojega je, kao svećenika, zagrebački nadbiskup u nekoliko navrata zahtijevao povlačenje iz politike, ali i ugled koji je Magdić uživao među seljaštvom biškupečkoga kotara kao njihov branitelj u parnicama pokrenutim zbog sudjelovanja u narodnom pokretu 1903., činili su osnovu veoma izgledne izborne pobjede. Uz obilazak sela izbornoga kotara, glavnina Magdićeve političke agitacije odvijala se preko *Naših pravica*, u kojima se oštro obračunavao s Frankom i varaždinskim vodstvom ČSP-a: Milkovićem, Cmrečkim, Radačićem i Uroićem. U tom je kontekstu iz *Novoga lista* preuzet tekst pod nazivom "Iz crnog lista – nedavne prošlosti" koji je izlazio u *Našim pravicama* u šesnaest nastavaka (od kraja rujna 1904. do siječnja 1905.), u kojem je "dični i čisti Jozef" prikazivan kao austrijski plaćenik, pripadnik tajne židovske međunarodne organizacije "Alliance israelite", saveznik mađarskih Židova i Khuenov podanik. S druge strane, o Magdiću se pisalo kao o čestitom rodoljubu, neuništivom borcu protiv "magjarovštine" i "khuenovštine", čuvaru svetinja hrvatskoga naroda, zagovorniku narodnih pravica, izvršnom govorniku kojega se boji "ovdašnja magjaronska klika" zbog straha da ne iznese njihovu "golotinju" u javnost.¹⁰⁹

¹⁰⁶ "Pobjeda kod izbora županijskih skupština", *Naše pravice*, 22. 9. 1904., 2; "Naši dopisi", *Naše pravice*, 15. 12. 1904., 5.

¹⁰⁷ Juraj Tomac (Molve, 1866. – Vojni Križ, 1930.) svećenik, jedan od značajnijih pripadnika ČSP-a. Zbog pravaške orijentacije i aktivnoga političkog rada često je premještan iz župe u župu. Istaknuo se u narodnom pokretu 1903., kada je kao župnik u Ljubešćici prikupljao potpise za peticiju u kojoj se tražila financijska nezavisnost i opće pravo glasa. Od 1897. saborski je zastupnik u više mandata. HR-HDA-78-PRZV, kut. 682, br. 3329, br. 3330, br. 3628, 1903. O političkim stavovima J. Tomca prema domovinašima, Stjepanu Radiću, srpskom pitanju u banskoj Hrvatskoj i ideologiji Hrvatsko-srpske koalicije vidi: Ivica Miškulin, "Župnik Juraj Tomac i vlasti Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1919. – 1923.", *Croatia christiana periodica* 29 (2005), br. 55: 186-189.

¹⁰⁸ Proglas Kluba HSP-a u kotaru Biškupec potpisali su Tomo Fučkan (predsjednik), Juraj Čvek (tajnik), Ivan Čizmak, Aleksa Jalšovec, Franjo Tompić, Ante Švarić, Karlo Zabavnik i Bolto Bažulić (župnici), Andrija Jakopanec, Stjepan Kovačić i Tomo Štefanec (kapelani). "Hrvati! Izbornici biškupečkog kotara!", *Naše pravice*, 1. 12. 1904., 1.

¹⁰⁹ "Glavinjanje ovdješnjih magjarona u oči izbora u Biškupcu", *Naše pravice*, 24. 11. 1904., 1.

Dan prije izbora u *Našim pravicama* objavljene su izvanredne vijesti o sprezi režima i frankovaca, kojima je veliki župan Rubido stavio na raspolaganje čitav činovnički aparat u slučaju izgledne Magdićeve pobjede.¹¹⁰ Reakcija suprotne strane bila je burna. Neprijateljstvo između Magdića i Franka počelo je još u vrijeme pravaškoga raskola, a eskaliralo 1903., kada je Magdić otvoreno podupro Frana Supila u njegovim napadima na Franka i izričito se protivio pridruživanju ČSP-a Udruženoj opoziciji. Frankovački tisak (*Hrvatsko pravo*, *Hrvatska zastava*) – u kojem je Magdić nazivan “Slavosrbom”, a *Naše pravice* “Vlaškim pravicama” – i *Die Frau*, osječki list “mađaronske” orijentacije, nastojali su na svakom koraku diskreditirati Magdićevo političko djelovanje inicirajući tzv. američku aferu, u kojoj je Magdić optužen za pronevjeru novca hrvatskih iseljenika doniranog za parnične postupke koji su vođeni protiv Hrvata zbog sudjelovanja u narodnom pokretu 1903. godine.¹¹¹ Za Magdića je čitava stvar bila iznimno delikatna jer se radilo o sredstvima iz fonda za pomoć hrvatskim emigrantima koji je u travnju 1903. utemeljen u Ljubljani. Fondom je upravljao Pavao Magdić, brat Pere Magdića. U početku je bio skroman, no donacijom američkoga Hrvata Josipa Marohnića raspolagao je znatnim sredstvima.¹¹²

Sam izborni čin protekao je u napetoj atmosferi, na rubu fizičkoga sukoba između politički suprotstavljenih izbornika. Na kraju je tijesnu pobjedu s razlikom od tri glasa odnio Tomac.¹¹³ Magdić je optužio Tomca za oportunistički, politički nemoral i negaciju Starčevićeva nauka, zahtijevajući da se odrekne mandata. Istovremeno je frankovački tisak slavio veliku pobjedu. Zanimljivo je držanje “treće” strane u političkom sukobu – režimskih vlasti, koje su prividno zauzele neutralan i nezainteresiran stav, ali su u presudnom trenutku omogućile pobjedu frankovačkoga kandidata kao prihvatljivije političke opcije.¹¹⁴ *Varaždinski viestnik* nastupao je apologetski u korist Tomca. Magdićevo kandidaturu ocijenio je kao “lov na mandat” da bi mogao izdržavati brojnu obitelj, a njegove optužbe politikantstvom. Rubido je likovao nad njegovom moralnom i materijalnom propasti.¹¹⁵

Paralelno s dopunskim parlamentarnim izborima u Biškupcu, održani su lokalni izbori polovine gradskih zastupnika. Zbog ubrzavanja izbornoga po-

¹¹⁰ “Tomac i Magjaroni”, *Naše pravice*, 1. 12. 1904., 5.

¹¹¹ “Izjava”, *Naše pravice*, 24. 11. 1904., 2.

¹¹² Lovrenčić, *Geneza politike “novog kursa”*, 189.

¹¹³ Na dopunskim izborima za Hrvatski sabor u Biškupcu 1904. (izborni kotar 44), Pero Magdić (Hrvatska stranka prava) osvojio je 92 glasa, a Juraj Tomac (Starčevićeva hrvatska stranka prava) 95 glasova. Prema: “Izbor saborskog zastupnika u Biškupcu”, *Varaždinski viestnik*, 3. 12. 1904., 1.

¹¹⁴ Navodno su, prema tvrdnjama HSP-a, presudili tzv. službeni glasovi trojice činovnika i dvojice učitelja koji su, po Rubidovu nalogu, glasali za Tomca, koji je prije prisegnuo da neće prihvatiti režimske glasove. U *Našim pravicama* i *Obzoru* tiskane su izjave svjedoka te Magdićeva i Tomčeva otvorena pisma u kojima su se međusobno optuživali. “Magjaronska pobjeda u Biškupcu”, “Izbori u Biškupcu”, *Naše pravice*, 8. 12. 1904., 1-3.

¹¹⁵ “Recimo koju o izborima u Biškupcu”, *Varaždinski viestnik*, 10. 12. 1904., 1-2; “Odgovor g. dru. Peri Magdiću”, *Varaždinski viestnik*, 17. 12. 1904., 2-3.

stupka nije provedena revizija izbornih lista, što je bilo izravno kršenje § 34 Zakona o ustroju gradskih općina od 21. lipnja 1895., stoga je Magdić podnio predstavku Gradskom poglavarstvu i žalbu Zemaljskoj vladi tražeći obustavu izbora. Nakon odbijanja zahtjeva Magdić je pozvao oporbu i nezavisno građanstvo na apstinenciju. Frankovci su poziv odbili proglašivši, doduše, apstinenciju u I. i II. izbornom kotaru, ali su postavili samostalnu izbornu listu u III. izbornom kotaru, gdje su mogli računati na glasove sitnih obrtnika i trgovaca. Optuživši frankovce za razdor, Magdić je bio prisiljen odustati od apstinencije te je sastavljena lista "neodvisnog građanstva" kao protuteža režimskoj, odnosno frankovačkoj listi u III. izbornom kotaru.¹¹⁶

Na listi nezavisnoga građanstva u I. izbornom kotaru našli su se bogati varaždinski trgovci (David Hönigsberg, Vinko Koterba) i obrtnici (Rudolf Nöthig, Šimun Putar) koji su prije bili povezani s Narodnom strankom, čime se nastavljao odmak varaždinskoga srednjeg i bogatog trgovačkog i obrtničkog sloja od režimske politike, što je bilo zamjetno Koterbinom kandidaturom na saborskim izborima 1901. i pristajanjem uz umjereniju oporbenu politiku HSP-a.¹¹⁷ Lista nezavisnoga građanstva doživjela je veliki neuspjeh u II., a posebno u III. izbornom kotaru, gdje su izabrani isključivo frankovački kandidati.¹¹⁸ Magdić nije izabran u II. izbornom kotaru zahvaljujući prije svega strogoj kontroli činovničkih glasova. Činovnicima su uručivane već ispunjene glasovnice koje su samo ubacivali u izbornu žaru.¹¹⁹

Rezultati provedenih parlamentarnih izbora u Biškupcu i lokalnih izbora u Varaždinu 1904. pokazuju da je ČSP imao znatan utjecaj na srednji sloj seljaka-posjednika (vlasnici više od pet jutara zemlje) i sitno građanstvo (mali obrtnici, vlasnici manjih trgovina i rentijeri), koji su unutar stranačke politike ČSP-a tražili izlazak iz krize, što se očitovalo u zahtjevima za reviziju obrtnoga zakonodavstva, zaštitu od strane konkurencije, osnivanje strukovnih udruga i sl. Ujedno, njegova agilnost bila je usmjerena prema lokalnim društvima i udrugama poput vatrogasnih društava, štednih zadruga ("Obća štedovno-predujmovna zadruga" u Varaždinu), pjevačkih društava (Hrvatsko radničko

¹¹⁶ "Gradski izbori u Varaždinu", *Naše pravice*, 24. 11. 1904., 2.

¹¹⁷ Listu "neodvisnoga" građanstva činili su: a) I. izborni kotar: Ivan Bily (umirovljeni kr. podžupan), David Hönigsberg (trgovac), Vinko Koterba (trgovac), Rudolf Nöthig (posjednik i pekar) i Šimun Putar (posjednik i bačvar); b) II. izborni kotar: Josip Gjurasek (mesar), Dragutin Kos (posjednik), dr. Pero Magdić (odvjetnik) i Josip Srkulj (posjednik); c) III. izborni kotar: Jan-ko Belaj (posjednik), Jakob Furjan (kovač), Ljudevit Pasarić (bravar), Stjepan pl. Platzer (vlasnik tiskare), Valent Petek (čizmar) i Augustin Šok (mesar). "Sugradjani! Hrvati!", *Naše pravice*, 1. 12. 1904., 1-2.

¹¹⁸ U III. izbornom kotaru izabrani su: Antun Cmrečki (gostioničar), Antun Hirnschrodt (posjednik), Stjepan Novaković (krojač), Gustav Petroczy (posjednik), Antun Rugan (tesarski obrtnik) i Mijo Vuradin (posjednik i krčmar). U II. izbornom kotaru izabrani su: Josip Srkulj (posjednik), dr. Beil (županijski fizik), dr. Gruber (odvjetnik) i Stjepan Pečić (kotarski predstojnik). U I. izbornom kotaru izabrani su: Vinko Koterba (trgovac), David Hönigsberg (trgovac), Mato Schrenk (posjednik), Aleksandar Dočkal (trgovac) i Josip Milković (trgovac). HR-DAVŽ-16-GPV, Zapisnici sjednica poglavarstva, zastupstva i pojedinih odbora 1852 – 1918, 15. 12. 1904., § 134.

¹¹⁹ HR-DAVŽ-16-GPV, Izborni spisi za gradske zastupnike 1883 – 1914, br. 8739, 1904.

pjevačko društvo "Vijenac" u Varaždinu) i sl., čime je širio svoj utjecaj i stjecao nove simpatizere.

3.4. Prema pobjedi "novoga kursa" i radikalizacija političkih borbi u Varaždinu 1905. godine

Kao član Središnjega odbora HSP-a, Magdić je aktivno podupirao oblikovanje politike "novoga kursa"¹²⁰, koja je kao krajnji cilj postavila stvaranje samostalne jugoslavenske države na temelju krize dualizma, hrvatsko-srpske suradnje i sporazuma s Mađarima i Talijanima, ugroženima "njemačkim prodorom na istok" (*Drang nach Osten*). Realizacija minimalnoga programa istaknutog u Riječkoj rezoluciji (samostalni kulturni, gospodarski i politički razvoj hrvatskoga naroda; ujedinjenje banske Hrvatske i Dalmacije; uvođenje ustavnih sloboda i jamstvo svih demokratskih, političkih i građanskih sloboda; striktno provođenje Nagodbe i njezina djelomična revizija vezana uz zajedničke poslove Hrvatske i Ugarske te Hrvatske i austrijskoga dijela Monarhije) ponuđena je mađarskoj oporbi u zamjenu za potporu u njezinoj borbi za osvajanje vlasti i uspostavu samostalne Ugarske u obliku personalne unije.¹²¹

U skladu s novom političkom orijentacijom, pratimo promjene u uređivačkoj koncepciji *Naših pravica*, što je iskazano pojačanim zanimanjem za japansko-ruski sukob (uz bezrezervnu potporu Rusiji), stanje na slovenskom etničkom prostoru, zbivanja u Srbiji nakon prevrata 1903., krizu u Ugarskoj i potporu mađarskoj oporbi u borbi protiv Liberalne stranke i Beča, te je najavljen konačni obračun s "mađaronima" koji uz pomoć dr. Franka nanose neprocjenjivu štetu hrvatskom narodu.¹²² U očekivanju raspuštanja Hrvatskoga sabora i raspisivanja novih parlamentarnih izbora kao posljedice ugarske krize, najavljena je izborna koalicija oporbenih hrvatskih i srpskih političkih stranaka (osim frankovaca i Hrvatske pučke seljačke stranke).¹²³

Objavom Riječke rezolucije¹²⁴ uslijedile su reakcije protivnika "novoga kursa": Narodne stranke, ČSP-a i Hrvatske pučke seljačke stranke. Saborski

¹²⁰ Nazivi "novi kurs", "nova hrvatska politika", "aktivna realna politika" potječu od njezinih nositelja (pravaša iz Hrvatske i Dalmacije, ne i ČSP-a) te Napredne omladine, koji su nastojali naglasiti kvalitativnu razliku u odnosu na dotadašnju jalovu državno-pravnu politiku hrvatske oporbe u rješavanju nacionalnoga pitanja, temeljenu na pasivnom očekivanju vanjske i unutarnje političke konstelacije. Mirjana Gross, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906-1907* (Beograd: Institut društvenih nauka, Odeljenje za istoriske nauke, 1960), 5.

¹²¹ "Riječka konferencija i njeni zaključci", *Naše pravice*, 12. 10. 1905., 1-2; Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću* (Zagreb: Barbat, 2002), 197-199.

¹²² "Ugarska kriza i Hrvati", *Naše pravice*, 20. 7. 1905., 1-2; "Iz Slovenije", *Naše pravice*, 15. 6. 1905., 4.

¹²³ Temelji Hrvatske združene opozicije, izborne koalicije hrvatskih oporbenih stranaka, položeni su na sastanku u Osijeku 4. srpnja 1905., kada je upućen javni poziv srpskim oporbenim strankama u Hrvatskoj na pridruživanje. "Rezolucije", *Naše pravice*, 13. 7. 1905., 2.

¹²⁴ Zaključci konferencije u Rijeci i tekst Riječke rezolucije objavljeni su u cijelosti u *Našim pravicama*. "Riječka konferencija i njezini zaključci", *Naše pravice*, 12. 10. 1905., 1-2; "Riječka rezolucija", *Naše pravice*, 19. 10. 1905., 1-2.

klub zastupnika Narodne stranke oglasio se 5. studenoga 1905. izjavom kojom je osudio Riječku rezoluciju ističući da isključivo Hrvatski sabor može zastupati hrvatski narod u pregovorima s ugarskom stranom.¹²⁵

Reakcija frankovaca bila je znatno radikalnija. U svim većim gradovima banske Hrvatske organizirani su prosvjedni javni skupovi praćeni incidentima (tzv. narodna bura). Prosvjednu javnu skupštinu u Varaždinu Milković je sazvao za 5. listopada 1905. radi osude i odbacivanja Riječke rezolucije. U *Našim pravicama* otisnut je javni poziv nezavisnom građanstvu da "osujeti švindl što ga spremaju udruženi magjaroni i frankovci, saveznici Khuena, ortaci kamarile i neprijatelji naroda hrvatskoga". Na prosvjed je stigao dio vodstva ČSPA: Juraj Tomac, dr. Aleksandar Horvat, Mirko Pisačić, Ivica Frank i Ivan Peršić. Grupa građana (radništvo, sitni obrtnici i trgovci) predvođena Magdićem i Lorkovićem provalila je u kazališnu restauraciju, gdje je došlo do fizičkoga obračuna. Uz oružničku pratnju frankovci su se povukli u Milkovićevo dvorište. U općem je metežu gradski zastupnik (frankovac) Mijo Vuradin cjepanicom ubio Ivana Ilčića, čizmarskoga pomoćnika iz Varaždina.¹²⁶ Taj su nasilan čin frankovački protivnici prikazivali kao odraz "steklišta" koji svaki umjereni građanin mora osuditi, a pokojni Ilčić uzdignut je na pijedestal mučenika.¹²⁷

Na temelju Riječke rezolucije i njezine srpske dopune, Zadarske rezolucije, u prosincu 1905. utemeljena je Hrvatsko-srpska koalicija sastavljena od HSPA, Hrvatske napredne stranke, Srpske narodne samostalne stranke, Srpske narodne radikalne stranke, Socijaldemokratske stranke i više političara izvan stranaka. Njezina pobjeda na svibanjskim parlamentarnim izborima 1906. označila je slom "mađaronskoga" režima u Hrvatskoj.¹²⁸ Središnji odbor Hrvatsko-srpske koalicije kandidirao je Magdića u izbornom kotaru Vrbovsko, gdje je premoćno pobijedio narodnjačkoga kandidata kanonika Martinca.¹²⁹

Za razliku od vodećih gradova banske Hrvatske, u Varaždinu su se promjene odvijale znatno sporije. Silazak s vlasti "mađaronskoga trolista" Rubido-Belošević-Breitenfeld i izbor dr. Jurinca za gradskoga načelnika 1908. rezultat je konsenzusa frankovaca, nezavisnih zastupnika i predstavnika Hrvatsko-srpske koalicije u Gradskom zastupstvu, što označuje kraj "Khuenova doba" u Varaždinu, čime je otvoreno novo političko razdoblje, u kojem će biti izražena dominacija Hrvatsko-srpske koalicije kao najprihvatljivije opcije za varaždinsko srednje i bogato građanstvo.¹³⁰

¹²⁵ Cipek, Matković, *Programatski dokumenti*, 501-502.

¹²⁶ "Javna pučka skupština u Varaždinu", *Naše pravice*, 9. 11. 1905., 2-4.

¹²⁷ U sudskoj je raspravi Ilčićevu obitelj zastupao Magdić, a Vuradina su branili odvjetnici frankovci, dr. Ljudevit Jurinac i dr. Aleksandar Horvat. Stol sedmorice u Zagrebu donio je presudu tek sredinom 1907., osudivši Vuradina na šest mjeseci tamnice. Vuradin je do presude obnašao dužnost gradskoga zastupnika. "Glavna rasprava proti ubojici", *Naše pravice*, 4. 1. 1906., 2; "Osuda Mije Vuradina potvrđena", *Naše pravice*, 20. 6. 1907., 7.

¹²⁸ Gross, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije*, 21, 78.

¹²⁹ "Konačni rezultati saborskih izbora", *Naše pravice*, 10. 5. 1906., 2.

¹³⁰ HR-DAVŽ-16-GPV, Zapisnici sjednica poglavarstva, zastupstva i pojedinih odbora 1852 – 1918, 23. 4. 1908., § 34.

4. Zaključak

Uspon pravaštva u Varaždinu možemo pratiti od sredine 1880-ih u kontekstu njegove popularnosti koja se temeljila na radikalnoj oporbi Khuenovu režimu i javnim istupima istaknutih stranačkih prvaka te nezadovoljstvu znatnoga dijela građanstva usporenim modernizacijskim kretanjima koja su varaždinski prostor učinila periferijom u odnosu na nacionalni i srednjoeuropski prostor. Jačanjem Khuenove autokracije, noveliranjem Zakona o ustroju gradskih općina iz 1886., Varaždin je postao nadzirana sredina preko osobe gradskoga velikog župana, čime je bilo otežano svako oporbeno djelovanje. Promjena pravaške političke koncepcije krajem 1880-ih, usmjerena prema preobrazbi Stranke prava u režimsku stranku koja bi, u pregovorima s vladajućim čimbenicima, postigla ujedinjenje hrvatskih zemalja i njihovu proširenu autonomiju s elementima državnosti unutar preuređene Monarhije, označila je postupnu konsolidaciju pravaških redova, koju je privremeno zaustavio raskol unutar Stranke prava 1895. godine. Upravo su pravaški raskol i priklanjanje Folnegovićevoj struji omogućili dr. Peri Magdiću napredak u stranačkoj strukturi (članstvo u Središnjem odboru Stranke prava 1895.) i lokalnoj sredini (ulazak u varaždinsko Gradsko zastupstvo 1898.). Zbivanja u Varaždinu tijekom prve polovine 1903. potvrdila su Magdića vođom oporbenih nastojanja (ne i ČSP-a) protiv Khuenova režima. Vrhunac njegova političkoga rada bila je organizacija velike narodne skupštine u Varaždinu (listopad 1903.), na kojoj je potvrđeno hrvatsko oporbeno jedinstvo te pokretanje političkoga tjednika *Naše pravice* (1904.), glasila HSP-a, a poslije Hrvatsko-srpske koalicije u Varaždinu. Aktivna potpora Riječkoj rezoluciji i politici "novoga kursa" omogućila mu je 1906. ulazak u Hrvatski sabor na listi Hrvatsko-srpske koalicije i obnašanje visokih političkih dužnosti: potpredsjednika Hrvatskoga sabora u dva mandata (1908. – 1910. i 1913. – 1918.), hrvatskoga zastupnika u Ugarsko-hrvatskom saboru u Budimpešti i varaždinskoga načelnika (1910., 1914. – 1918.).

Arhivi

Hrvatska – Državni arhiv u Varaždinu, Varaždin – fond 16 – Gradsko poglavarstvo Varaždin (HR-DAVŽ-16-GPV).

Hrvatska – Državni arhiv u Zagrebu, Zagreb – fond 252 – Trgovinska komora u Zagrebu (HR-DAZG-252-TKZ).

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv, Zagreb – fond 78 – Predsjedništvo Zemaljske vlade (HR-HDA-78-PRZV).

Objavljeni izvori i literatura

Antić, Ljubomir. "Narodni pokret 1903. i čileanski Hrvati". U: *Hrvatski iseljenički zbornik*, uredila Vesna Kukavica, 119-127. Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, 2003.

Antić, Ljubomir. "Odjek narodnog pokreta 1903. u inozemnom tisku". *Časopis za suvremenu povijest* 37 (2005), br. 3: 695-712.

Bojničić, Ivan. *Zakoni o Ugarsko-hrvatskoj nagodi*. Zagreb: Knjižara Mirka Breyera, 1911.

Cipek, Tihomir; Matković, Stjepan. *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842. – 1914*. Zagreb: Disput, 2006.

Čengić, Dubravka. "Porezna služba u gradu Zagrebu 1850-1945. godine". *Arhivski vjesnik* (1996), br. 39: 139-156.

Čepulo, Dalibor. "Položaj i ustroj hrvatskih gradova prema Zakonu o uređenju gradskih općina iz 1881." *Hrvatska javna uprava* 2 (2000), br. 1: 83-120.

Die Bevölkerung und Viehstand der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder dann der Militärgränze. Nach der Zählung vom 31. Dezember 1869. Wien: K. K. Statistische Central-Commission, 1871.

Gross, Mirjana. "Geneza Frankove stranke". *Historijski zbornik* 17 (1964), br. 1-4: 1-83.

Gross, Mirjana. *Izvorno pravaštvo. Ideologija, agitacija, pokret*. Zagreb: Golden marketing, 2000.

Gross, Mirjana. "Modernizacija – sastavnica hrvatske nacionalne integracije u drugoj polovici 19. stoljeća". *Historijski zbornik* 52 (1999): 149-152.

Gross, Mirjana. *Povijest pravaške ideologije*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1973.

Gross, Mirjana. *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906-1907*. Beograd: Institut društvenih nauka, Odeljenje za istoriske nauke, 1960.

Gross, Mirjana; Szabo, Agneza. *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*. Zagreb: Globus, 1992.

Hrvatska (Zagreb), 1892.

Hrvatska domovina (Zagreb), 1896.

Hrvatska pošta (Varaždin), 1898.

Hrvatska straža (Varaždin), 1885-1890.

Hrvatske pravice (Varaždin), 1910.

Karaman, Igor. *Industrijalizacija građanske Hrvatske 1800-1941*. Zagreb: Naprijed, 1991.

Katušić, Marijan. "Narodni pokret 1903. u Zaprešiću". *Muzejski vjesnik* 16 (1993): 81-84.

Kent, S. A. "Hrvatski odvjetnici i politika profesije: dilema profesionalizacije 1884-1894". *Historijski zbornik* 43 (1990), br. 1: 249-269.

Zagorac [Ivan Milčetić], *Khuenovština u Varaždinu*. Zagreb: Tisak M. Majcena, 1906.

Kumičić, Tomo. "Josip Milković". U: *Kalendar Pravaš za godinu 1929*, uredio Fran Arbes, 69-71. Zagreb: Uprava "Hrvatskog prava", 1929.

Lovrenčić, Rene. *Geneza politike "novog kursa"*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1972.

Matković, Stjepan. *Čista stranka prava 1895. – 1903*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Dom i svijet, 2001.

Matković, Stjepan. "Izbori za Hrvatski sabor 1897. godine: afirmacija Kluenove autokracije". *Časopis za suvremenu povijest* 13 (1997), br. 3: 469-491.

Matković, Stjepan. "Josipović, Imbro (Josipovich, Joszipovich; Mirko, Emerik, Imre)". *Hrvatski biografski leksikon (on-line)*. Leksikografski zavod "Miroslav Krleža". Pristup ostvaren 15. 11. 2015. <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=8743>.

Matković, Stjepan; Šokčević, Dinko. "Khuen Héderváry, Károly (Dragutin, Karlo, Karl)". *Hrvatski biografski leksikon (on-line)*. Leksikografski zavod "Miroslav Krleža". Pristup ostvaren 12. 11. 2015. <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=204>.

Miškulin, Ivica. "Župnik Juraj Tomac i vlasti Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1919. – 1923." *Croatia christiana periodica* 29 (2005), br. 55: 186-189.

Narodne novine (Zagreb), 1884.

Narodno jedinstvo (Varaždin), 1921-1923.

Naše pravice (Varaždin), 1904-1914.

Obzor (Zagreb), 1897.

Perić, Ivo. *Hrvatski državni sabor 1848. – 2000.*, svezak 2. Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Hrvatski državni sabor; Dom i svijet, 2000-2001.

Petrić, Hrvoje. "O seljačkom pokretu u Podravini 1903. godine: Kunovečka buna i ostala seljačka gibanja". *Časopis za suvremenu povijest* 37 (2005), br. 3: 653-664.

Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju (Zagreb), 1884, 1887, 1895, 1897.

Schneider, Marijana. "Događaji u Zaprešiću 1903. godine prema dokumentima, novinskim izvještajima i sjećanjima suvremenika". *Historijski pregled* 4 (1954): 36-46.

Smrekar, Milan. *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Knjiga druga*. Zagreb: Tiskom i nakladom Ignjata Granitza, 1900.

Smrekar, Milan. *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Knjiga prva*. Zagreb: Tiskom i nakladom Ignjata Granitza, 1899.

Stančić, Nikša. *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb: Barbat, 2002.

Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije I., 1905. Zagreb: Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, 1913.

Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije II., 1906. – 1910. Zagreb: Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, 1917.

Statut slobodnog i kraljevskog grada Varaždina ob unutaranjem uredjenju grad. uprave po zakonu od 21. lipnja 1895. Varaždin: Platzerova tiskara, 1910.

Stulli, Bernard. "Varaždinska regija u željezničkom sustavu Hrvatske (1825-1918)". *Historijski zbornik* 39 (1986), br. 1: 1-78.

Šidak, Jaroslav; Gross, Mirjana; Karaman, Igor; Šepić, Dragovan. *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914.* Zagreb: Školska knjiga, 1968.

Šokčević, Dinko. *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata. Kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika drugoga.* Zagreb: Naklada Pavičić, 2006.

Turkalj, Jasna. *Pravaški pokret 1878. – 1887.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009.

Varaždinac (Varaždin), 1906.

Varaždinski glasnik (Varaždin), 1885.

Varaždinski viestnik (Varaždin), 1890-1906.

Velika narodna skupština u Varaždinu, obdržavana dne 25. listopada 1903. u prostorijama kazalištne restauracije. Zagreb: Tisak Dioničke tiskare, 1903.

Vranješ-Šoljan, Božena. *Stanovništvo gradova Banske Hrvatske na prijelazu stoljeća (Socijalno-ekonomski sastav i vodeći slojevi 1890-1914).* Zagreb: Školska knjiga; Stvarnost, 1991.

Wallerstein, Immanuel. *Suvremeni svjetski sistem.* Preveo Janko Paravić. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost, 1986.

Zavičaj (Varaždin), 1906.

Zoričić, Milovan. "Žiteljstvo kraljevina Hrvatske i Slavonije po zvanju i zanimanju". *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti CXXV. Razredi filologičko-historički i filozofičko-juridički, knjiga 44 (1896):* 50-197.

SUMMARY

DR PERO MAGDIĆ AND THE DEVELOPMENT OF "MODERN RIGHTISM" IN VARAŽDIN (1895 – 1905)

This paper analyses the life and work of Dr Pero Magdić (1863 – 1922), a lawyer and politician who accepted the Party of Right's ideology at the time when "Modern Rightism" was being created and developed in Varaždin, as well as his support for the "New Course" policy and the creation of the Croat-Serb Coalition. In addition, this work presents the socio-political situation in northwest Croatia on the turn of the 20th century.

The first part of the text describes the social conditions of the rise of Rightism in Varaždin in the mid-1880s as a result of the discontent of the citizens of Varaždin with the slow modernisation of their region, which made it a peripheral part of the national and Central European space. The second part examines the effects of Khuen's growing autocracy on the ranks of his opposition, the echoes of the split in the Party of Right in Varaždin, and the reasons for Magdić's alignment with Folnegović's faction. The third part analyses the beginnings of the renewed affirmation of the opposition in Varaždin (1898 – 1905), in which Magdić played a key part. The events in Varaždin in 1903 confirmed him as one of the leaders of the opposition (but not the Pure Party of Right). His support for the Rijeka Resolution and the "New Course" policy allowed him to become a member of the Croatian Parliament on the list of the Croat-Serb Coalition in 1906 and to hold various important political offices, e.g. that of Deputy Speaker of the Croatian Parliament (two mandates; 1908 – 1910 and 1913 – 1918), Croatian representative at the Hungarian-Croatian Parliament in Budapest, and Mayor of Varaždin (1910, 1914 – 1918).

Key words: Dr Pero Magdić; Varaždin; Party of Right; "Modern Rightism"; Croat-Serb Coalition